

KONZULI I KONZULARNA SLUŽBA DUBROVNIKA (KOMUNE) I DUBROVAČKE REPUBLIKE U BALKANSKOM ZALEĐU (XII.-XV. ST.)

Pregledni znanstveni rad

*UDK 327(497.5 Dubrovnik)(091)
94(497.5 Dubrovnik)“11/14“*

Primljeno: 27. prosinca 2014.

Gordana Venier*

Srednjovjekovni će Dubrovnik već od XII. stoljeća usmjeriti razvoj trgovine kao važne gospodarske grane prema zemljama balkanskog zaleđa, gdje će biti osnovana prva naselja dubrovačkih trgovaca (trgovačke kolonije). Zbog nesređenih društveno-ekonomskih odnosa koji vladaju u zemljama balkanskog zaleđa vlasti u Dubrovniku, da bi osigurale prosperitet trgovine i pružile zaštitu stanovnicima trgovačkih kolonija, na njihovo će čelo postaviti konzula plemića. Izabrani konzuli Dubrovnika na Balkanu, osim funkcije zaštitnika interesa dubrovačke trgovine i trgovaca, obavljaju i funkciju konzula sudaca (tzv. jurisdikcijski konzuli). Rad konzularne službe na ovom području već od početka XIV. stoljeća pravno je normiran propisima „De ordinibus Consulis elligendi pro iure reddendo inter Racuseos in Sclauonia, Bosnia, Servia et Bulgaria“, čije je naslijeđe danas prisutno u suvremenim kodifikacijskim izvorima konzularnog i diplomatskog prava.

Ključne riječi: Konzulat i konzularna služba, trgovački privilegiji, funkcija konzula suca kao jurisdikcijskog konzula, specijalni konzuli, prvi propisi o dubrovačkim konzulima iz XIV. stoljeća

1. UVOD

Cilj je ovog rada obraditi temu pojave prvih konzula i konzulata koje je Dubrovnik, u početku kao komuna (XII. stoljeće), a poslije kao razvijena aristokratska republika (XIV. stoljeće), imao na području Balkana. Područje rada aktivno dotiče razdoblje od XIII. stoljeća, od kada nam pisani dokumenti svjedoče o pojavi prvog dubrovačkog konzulata u balkanskom zaleđu u Srbiji u mjestu Brskovo na rijeci Tari (1278.-1282.) pa sve do početka druge polovine XV. stoljeća (1450.), kad se zamjećuje nestanak konzula i konzulata s područja Balkana.¹

Radom se nastoji upozoriti na iznimnu promišljenost i konzervativnu pragmatičnost nositelja vlasti u starom Dubrovniku kada odlučuju hoće li udovoljiti zahtjevima trgovaca stanovnika dubrovačkih trgovačkih kolonija o potrebama imenovanja konzula suca u

* Gordana Venier, dip.iur., polaznica poslijediplomskog doktorskog studija na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

¹ Mitić, I., *Konzulati i konzularna služba Dubrovnika*, Historijski institut JAZU, Dubrovnik, 1973, str. 201.

balkanskim zemljama. To će se događati tek nakon što je kopnena trgovina u tim krajevima priskrbila dubrovačkim trgovcima i samom Dubrovniku znatnu ekonomsku dobit.

Zahvaljujući privilegijima balkanskih vladara, konzuli suci (tzv. jurisdikcijski konzuli) uživaju sudačku autonomiju, koja se očituje u primjeni domaćeg dubrovačkog zakonodavstva, kako građanskog tako i kaznenog, na području života i rada dubrovačkih trgovačkih zajednica. Uloga konzula suca zahtjevna je i vrlo često ugrožena u geopolitički opasnom i nesigurnom balkanskom okruženju, zbog čega vlasti u Dubrovniku aktivno sudjeluju u zaštiti i očuvanju integriteta i autoriteta svojih konzula.

Biti konzul sudac u ovim krajevima značilo je ne samo štititi stanovnike kolonije od administrativno nedovoljno uređene lokalne vlasti i njima nepoznatog domaćeg prava već i osigurati fiskalnu disciplinu, međusobnu odgovornost u građansko-pravnim odnosima u koje oni stupaju.

Cilj je ovog rada upoznati čitatelja sa značajem koji je dubrovačka konzularna služba imala u nastanku i povijesnom razvoju konzularne službe na Balkanu i Europi općenito. Iako je doprinos nesumnjivo velik, kao takav nije prepoznat niti mu je posvećeno dovoljno pozornosti, kako u krugu pravnih znanstvenika i poznavatelja međunarodnog prava Europe tako i na svjetskoj razini. Očito je razlog primat koji međunarodnopravna zajednica u proučavanju ovog instituta redovito daje povijesti venecijanskog konzularnog prava, od kojega su Dubrovčani nesumnjivo polazili kada su razvili i stvorili u mnogo čemu svoj specifični institut konzula suca i konzularne službe.

Institut konzula suca kakav nalazimo u Dubrovniku u XIII. stoljeću nastao je po uzoru na konzule suce koje su mediteranski vladari i države za vrijeme križarskih ratova postavljali u zemljama Bliskog istoka kako bi zaštitili svoju trgovinu i trgovce u njima nepoznatim krajevima. Tako će zahvaljujući vlastima u Dubrovniku institut konzula suca, koji Dubrovčani nazivaju i „konzulom u inozemstvu“, s ciljem zaštite dubrovačkih kolonija biti poznat na području Balkana već na početku XIII. stoljeća.² Uloga konzula suca kakvu susrećemo u dubrovačkim trgovačkim kolonijama sačuvala je umnogome značenje kakvo je konzul sudac imao u antičkim grčkim i rimskim vremenima, ali je u sociološko-kulturološkom smislu prilagođena vremenu i uvjetima u kojima žive i rade konzuli suci u balkanskim zemljama. Dubrovački konzuli na području Balkana, osim što su pružali zaštitu zajednici trgovaca pred lokalnim vlastima, rješavali su i njihove međusobne sporove, zbog čega se često nazivaju „sucima trgovaca“.

Koliko su predano i pravno pedantno dubrovački konzuli obavljali svoju službu u zemljama Balkanskog zaleđa, svjedoče vrijedni povijesni izvori i vrijedna arhivska građa Dubrovačkog državnog arhiva, kojom se koristio autor. Iz zbirke pisama, uputa i naredaba koje vlasti u Dubrovniku upućuju svojim konzulima i trgovcima nastanjenima u

² Mitić, I., *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358. do 1815.)*, JAZU, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1988, str. 116.

kolonijama širom Balkana doznajemo da su bili dobro informirani o ekonomskim i političkim prilikama na područjima balkanskih zemalja, gdje aktivno žive i rade njihovi konzuli.

Iako je uloga konzula bila prije svega zaštita trgovačko-ekonomskih interesa srednjovjekovnog Dubrovnika u poslaničkim poslovima koje su obavljali na dvorovima balkanskih vladara nakon 1358. godine, dostojno su nastupali i kao diplomati jednog međunarodno priznatog pravnog subjekta.

2. PRAVNI USTROJ DUBROVNIKA I PRAVNI OKVIR RADA KONZULA

Dubrovnik je u doba kada imenuje svoje prve konzule na Balkanu (XIII. stoljeće) već uvelike uređen i ustrojen kulturni i javnopravni centar na ovom dijelu istočne obale Jadrana. Administrativno-pravna uređenost i pravna disciplina srednjovjekovnog Dubrovnika potvrđuje se kroz povijesno važne pravne kodifikacijske izvore: Dubrovački statut iz 1272. godine, Statut carinarnice grada Dubrovnika iz 1277. godine, „Liber Statutorum Doane“³, Zbornike zakona nazvane Zelena knjiga „Liber Viridis“ (vodi se 1358.-1460. godine) i Žuta knjiga „Liber Croceus“ (vodi se od 1460. godine).

Uz svu pravnu sadržajnost i raznolikost navedenih pravnih izvora, njihova primjena od strane konzula sudaca na specifičnom području balkanskih zemalja zbog svoje općenitosti nije mogla dovesti do zadovoljavajućih sudskih odluka i rješenja, koji su se često temeljili na supsidijarnom izvoru, običajnom pravu balkanskih područja.

Pravna rješenja iz Dubrovačkog statuta (1272. godine), koji ni u jednoj od osam glava (dijelova) detaljnije ne regulira niti pravno normira konzularnu službu, nisu mogla dati konkretniji pravni okvir za velik broj životnih situacija i pravnih problema s kojima su se susretali konzuli suci u balkanskim krajevima. Bez umanjivanja vrijednosti tog važnog pravnog izvora, koji je temelj regulacije obiteljskopравnih, nasljednopravnih, kaznenopravnih te imovinskopravnih odnosa ondašnjeg Dubrovnika, može se kazati da se Dubrovački statut ni u svojim kasnijim dopunama zbirka zakona („Liber Viridis“ i „Liber Croceus“) ne osvrće na tu važnu „gospodarsko-političku“ djelatnost.

Općenita rješenja bez apostrofiranja konzularne službe nalazimo i u carinskom propisu Statut carinarnice grada Dubrovnika iz 1277. godine, koji je sadržajno koncipiran na način da materijalnim i procesnim odredbama među ostalim uređuje i prevažnu „posredničku trgovinu“. Iako je primjena carinskih propisa nesumnjivo pridonosila carinskoj i financijskoj disciplini dubrovačkih trgovačkih kolonija, zbog svoje su općenitosti ostali u domeni pravno-financijske kodifikacije, koja je na jedan širi način doticala i materiju konzularne službe.

³ Stulli, B., O knjizi Statuta grada Dubrovnika iz god. 1272. (uz 700. godišnjicu dubrovačke statutarne kodifikacije), *Arhivski vjesnik*, br. 15 (1972).

Nesređeni građanskopravni odnosi između dubrovačkih trgovaca i lokalne vlasti, kao i između njih samih, nisu se mogli dugo rješavati samo na temelju navedenih pravnih izvora, neujednačene pravne prakse i različitih nepoznatih običaja. Nepoštivanje zaključenih ugovora, nemogućnost naplate dugova i nejasna sudačka jurisdikcija potaknuli su dubrovačke trgovce, koji krajem XIV. stoljeća zahtijevaju od vlasti da detaljnije pravno uredi i normiraju život i rad dubrovačkih balkanskih trgovačkih kolonija.

Vlasti će prve potpunije propise kojima se pravno regulira konzularna služba na Balkanu donijeti u XIV. st. Odlukom Velikog vijeća od 17. XII. 1387. godine pod nazivom „De ordinibus Consulis elligendi pro iure reddendo inter Racuseos in Sclauonia, Bosnia, Servia et Bulgaria“ regulirana je konzularna služba i rad konzula na području Sklavonije, Bosne, Srbije i Bugarske.⁴ Područje Sklavonije protezalo se od Istre preko Jadranske obale i rijeke Bojane pa sve do unutrašnjosti Balkanskog poluotoka. Veliko vijeće kao zakonodavno tijelo vlade odredilo je da se pravni propisi primjenjuju na vrijeme od pet godina. Zbog koristi koje su propisi donijeli na područjima gdje su se primjenjivali Veliko je vijeće odlukom od 12. IX. 1392. godine produljilo primjenu propisa na sljedećih pet godina te je to ponovilo odlukom od 28. IX. 1398. godine.⁵

Zaključuje se da je provedba propisa u praksi dala dobre rezultate. Uveden je veći red u izvršavanju ugovorenih obveza, zaživjela je svijest o građanskopravnoj odgovornosti, stvorena veća pravna sigurnost, što je olakšalo rad konzulima. Važnost i doprinos propisa o konzulima sastoji se i u tom što se u dubrovačkim trgovačkim kolonijama na Balkanu počelo aktivno primjenjivati načelo „Quod non est in scriptus, non est in vita“, prema kojem sve ono što nije pismeno uređeno nema pravni i stvarni učinak.

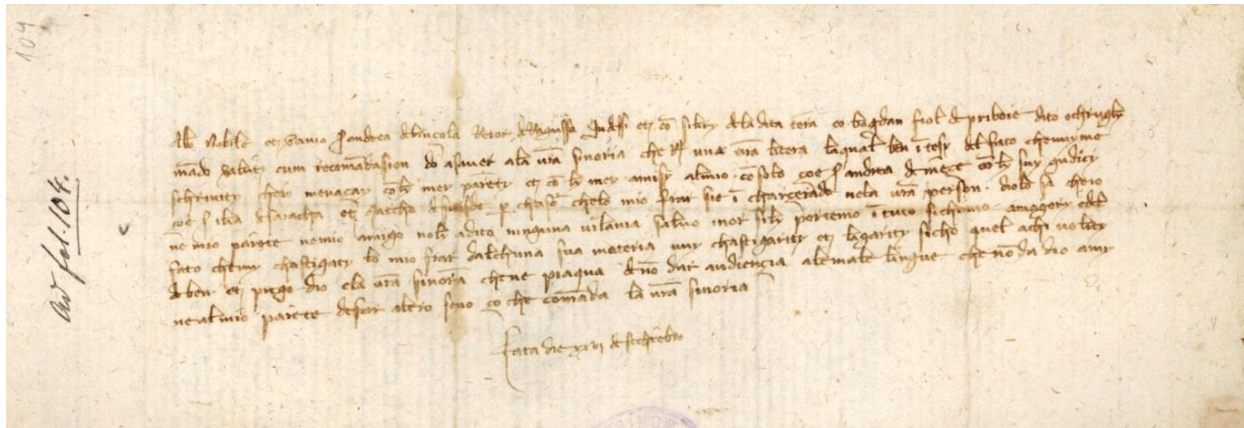
Ovom kodifikacijom, koja potvrđuje zavidnu razinu pravne kulture i svijesti u srednjovjekovnom Dubrovniku, nastojalo se pravno normirati primjenjivano običajno pravo i nepotpuni pravni propisi iz područja konzularnog prava kojima su se koristili konzuli na Balkanu pri donošenju odluka iz djelokruga svojeg rada. Primjena propisa „De ordinibus Consulis elligendi pro iure reddendo inter Racuseos in Sclauonia, Bosnia, Servia et Bulgaria“ nije u potpunosti isključila primjenu običajnog prava „usus et consuetudo Ragusii“, koje se i dalje nastavilo primjenjivati kao važan supsidijarni izvor konzularnog prava.

Propisi o konzulima detaljno su uređivali postupak i način izbora konzula, ovlasti i djelokrug njegova rada, granice odgovornosti, područje stvarne i mjesne nadležnosti. Pravno je uređena i ozakonjena sudačka autonomija te zaštita integriteta funkcije konzula, propisane su mjere i kazne za ugrožavanje i nepoštivanje odredaba o nepovredivosti službenih prostorija.

⁴ Nedeljković, M. B., *Liber Viridis*, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Zbornik za istoriju, jezik i književnost, Štampa „Širo Srbija“, Beograd, 1984, str. 31, cap. LXIII.

⁵ Krizman, B., *Dubrovački propisi o konzulima iz XIV. st.*, Historijski zbornik, Zagreb, 1951, str. 142.

Da se vlada brinula za zaštitu integriteta svojih konzula, dokazuje pismo kojim vlasti prijete dubrovačkom trgovcu u Srebrenici Bogdanu Pribojeviću Okruglom i njegovim rođacima i prijateljima zbog napada na dubrovačkog konzula u Srebrenici i njegove suce, koje oni smatraju krivcima za uhićenje Bogdanova brata u Dubrovniku.⁶ Upozoreni trgovac odgovorit će pismom da ga se lažno optužuje jer on svojeg konzula poštuje i „lijepo gleda“.



Slika 1. Pismo vlade od 16. IX. 1376. upućeno trgovcu Bogdanu Pribojeviću Okruglom⁷

Vlast je u srednjovjekovnom Dubrovniku pripadala isključivo vlasteli kao privilegiranom društvenom sloju. Na čelu države nalazio se ugledni plemić, prvi među jednakim plemićima, dubrovački knez. Propisi o konzulima utvrđivali su da je odluku o izboru konzula donosio knez s članovima Malog vijeća prema ovlastima koje mu je davalo Veliko vijeće. Kod izbora konzula vodilo se računa da, osim što je morao biti plemić, on po svemu bude osoba od časti i povjerenja. Samo iznimno, u krajevima gdje nije bilo nastanjenih trgovaca plemića, vlasti su mogle izabrati i uglednog pučanina trgovca za konzula, iako je takva praksa bila rijetka. Nema sumnje da su i propisi o konzulima iz 1387. godine, kao i svi srednjovjekovni zakoni Dubrovnika, bili klasni propisi. Iako su njihovim donošenjem stvoreni uredniji pravni okviri za život i rad dubrovačkih kolonija na Balkanu, u kojima su sposobniji trgovci, većinom pučani (niži i srednji sloj društva), ostvarivali veće prihode i bolju zaradu, u konačnici je najveću korist imala vlastela, po čijoj su mjeri i klasnoj moći ovi propisi i bili „skrojeni“.

Izabrani konzul obvezan je bio ostati na dužnosti koliko je to bilo potrebno, o čemu je odluku donosio knez i Malo vijeće. Propisi su poznavali i razlikovali institut generalnog i specijalnog konzula. Generalnog konzula vlasti su birale za određeno područje, koje mu se dodjeljivalo na brigu i postupanje i koje je predstavljalo okvir njegove stvarne i mjesne nadležnosti. Specijalnog konzula vlasti su imenovala u slučaju kad na području gdje treba

⁶ Lettere di Levante, sv. II., fol. 104.

⁷ Lettere di Levante, sv. II., fol. 104.

riješiti određeni spor nema generalnog konzula, kao i u osobito važnim situacijama, kada vlasti procijene da za nastali problem treba uputiti *ad hoc* specijalnog konzula.

Svim izabranim konzulima vlada je bila obvezna dostaviti prijepise važećih propisa i zakona Dubrovnika, koje su oni bili obvezni primjenjivati. Iako je služba konzula bila zahtjevna i često opasna, za svoj rad nisu primali plaću, a bilo im je zabranjeno i obavljanje bilo kakvih naplatnih trgovinskih poslova u mjestima koja su se nalazila na područjima njihove nadležnosti. Tek neznatan prihod ostvarivali su u sporovima koje su vodili radi naplate novčanih potraživanja, gdje im se priznavala naknada u visini od 2 % od naplaćenog iznosa duga.

Da bi spriječile zlouporabu položaja i ovlasti te da bi osigurale egzistenciju konzula u balkanskim zemljama, vlasti će 16. svibnja 1333. godine donijeti odluku pod nazivom „De salario consulis“. Odlukom je utvrđena obveza svim dubrovačkim trgovcima koji trguju na području Balkana da plaćaju carinsku naknadu u visini od tri groša. Iz tako prikupljenog iznosa carinskih naknada uzdržavali su se i primali plaću konzuli.⁸

„Anno Domini CCCXXXIII indicione prima, die XVI marcii, in maiori consilio ad sonum campane ut moris est congregato, fuit captum et firmatum quod de omnibus mercacionibus que extrahentur. Ragusio causa mitendi in Sclavonium, solvatur comuni pro doana grossi III, sicut solutum fuit in anno proxime preterito pro solvendo salario consulis“.

Primjenom te odluke uzdržavanje konzula postalo je obveza dubrovačkih trgovaca, a tako će i ostati sve do kraja XV. stoljeća, do kada nalazimo dubrovačke konzule na područjima Balkana.

Iznimka od navedenog načina uzdržavanja bio je konzul P. De Goza, koji je odlukom vlade iz 1325. godine imenovan za konzula na dvoru kralja Uroša. Njegova plaća od 400 perpera bila je prilično visoka za tadašnje prilike. Osim funkcije zaštite interesa dubrovačke trgovine i trgovaca kao i uloge suca u rješavanju sporova među trgovcima, taj je konzul bio obvezan sudjelovati na važnim trgovinskim sajmovima te pratiti kralja Uroša na svim njegovim putovanjima.⁹ Takav način života i rada, koji je u svemu imao i elemente diplomatskog zastupanja, opravdavao je konzulovu visoku plaću.

⁸ Solovljev, A. i Peterković, M., *Dubrovački zakoni i odredbe*, Beograd, 1936, str. 53.

⁹ Mitić, I., *op. cit.* (bilj. 2), str. 28 i 172.

3. GOSPODARSKO-POLITIČKI I TRGOVINSKI ODNOSI DUBROVNIKA I BALKANSKOG ZALEĐA

Geografski položaj Dubrovnika znatno je odredio njegovu ekonomsko-političku povijest, na koju su uvelike utjecale gospodarsko-političke prilike koje vladaju u zemljama kojima je bio okružen.

Politički zanimljiv, ali nedovoljno moćan, Dubrovnik se od svojeg osnutka u VII. stoljeću okretao prema moćnijim imperijama koji su ga doticali. Do XII. stoljeća priznaje vrhovnu vlast Bizanta, pod čijom će zaštitom postaviti važne temelje razvoju tranzitne trgovine, koja se zbog njegova geografskog položaja nametnula kao logičan gospodarski izbor. Kraj XIII. stoljeća vrijeme je kad bogat i gospodarski razvijen Zapad već uvelike oskudijeva svim vrstama ruda čija su bogata nalazišta u Bosni (Foča, Kreševo, Pljevlja) i Srbiji (Novo Brdo, Priština, Janjevo). Razvoj rudarstva u Bosni i Srbiji pojavit će se upravo u doba stagnacije europskog rudarstva.¹⁰

Već je zarana vlada u Dubrovniku shvatila značenje i prednosti razvitka kopnene trgovine s balkanskim zaleđem, osobito na područjima koja obiluju bogatim nalazištima ruda (srebra, bakra, olova, ugljena, crvca ili krmeza), a čije su običaje, tradiciju i navike Dubrovčani dobro poznavali. Mudrost s kojom su vlasti u Dubrovniku znale iskoristiti svoj geografski položaj, na kojem se prepliću trgovački putovi i životne potrebe razvijenog Zapada i siromašnog Istoka, učinit će Dubrovnik u XIII. i XIV. stoljeću najvažnijim tranzitnim centrom i trgovačkom lukom na ovom dijelu Jadrana.

Iako kopnena trgovina srednjovjekovnog Dubrovnika nije izravna tema ovog rada, nužna je i neodvojiva kod prikazivanja razvoja i pojave prvih konzula i konzulata srednjovjekovnog Dubrovnika na području Balkana. Prvi dubrovački konzuli u tim zemljama rezultat su potrebe vlasti u Dubrovniku da se očuva i zaštiti već razvijena i ekonomski vrlo unosna kopnena trgovina u balkanskim zemljama, u kojima su se već formirala brojnija naselja dubrovačkih trgovaca i zanatlija (dubrovačke kolonije).

Svjesne velike zarade koju ostvaruju njihovi trgovci na Balkanu, vlasti žele osigurati da dio od prihoda ustupe Dubrovniku. Stupanjem na snagu Carinskog statuta 1277. godine (*Liber Statutorum Doane*) i novog Carinskog zakona 1413. godine detaljno su uređene obveze plaćanja carine svim trgovcima kako na uvezenu robu u Dubrovnik tako i na prodanu robu na području Balkana. Osim carine koju trgovci plaćaju Dubrovniku na granici kada prenose robu, carina se naplaćivala izravno i na trgovinu u Bosni i Srbiji, gdje je roba prodavana. Carinila se samo prodana roba, a ne i cjelokupna ponuđena količina robe trgovca.¹¹

¹⁰ Kovačević, D., *Trgovina u srednjoj Bosni*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela Knjiga XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Knjiga 13, Sarajevo, 1961, str. 139.

¹¹ Stulli, B., O knjizi Statuta grada Dubrovnika iz god. 1272. (uz 700. godišnjicu dubrovačke statutarne kodifikacije), *Arhivski vjesnik*, br. 15 (1972), str. 11.

Iako su se carinski propisi strogo primjenjivali, zabilježeni su i često kršenje obveze te sudski postupci koji se vode protiv trgovaca zbog neplaćanja carine. Tako će vlasti u Dubrovniku pismom od 12. travnja 1374. godine pozvati na odgovornost „Martola Katenu i Petra Ivaniševića, trgovce u Srijemskoj Mitrovici, da plate carinu na svoju robu koju su kupili u Veneciji“.¹² Znatno povećanje obujma robne razmjene i veći priljev novca koji prate razvijenu dubrovačku trgovinu na području Balkana dovode do toga da dubrovački trgovci sve više putuju u razvijene trgovačke i rudarske centre Srbije i Bosne. Zbog prirode posla koji obavljaju trgovci se zadržavaju i duže u tim udaljenim krajevima, iz kojih je povratak uskim karavanskim putovima znao biti opasan. Stoga se sve veći broj uspješnih trgovaca plemića odlučivao trajno nastaniti u tim područjima. Oni izgrađuju i kupuju kuće, unutar kolonija organiziraju vjerski i obrazovni život, ostajući čvrsto vezani za dubrovačku tradiciju i kulturu. Česti su brakovi i ženidbe između pripadnika dubrovačkih trgovačkih obitelji stanovnika kolonija i lokalnog stanovništva. Tako nalazimo da su se članovi dubrovačke plemićke obitelji Utvičić Mikočić, koji su u XV. stoljeću živjeli na području istočne Bosne u Foči, ženili i rodbinski vezivali za obitelj Tezalović, koja je ugled stekla na dvoru Pavla Radenića.¹³ Vremenom se broj dubrovačkih trgovaca i njihovih obitelji u ovim krajevima sve više povećava.

Zbog sociološko-kulturoloških razlika koje postoje u ova dva mentaliteta sve više dolazi do otvorenih sukoba i razmirica između stanovnika dubrovačkih kolonija i lokalnog stanovništva. Svjesni činjenice da žive i rade u bitno drugačijem civilizacijskom i kulturnom okruženju, dubrovački trgovci, pučani i plemići, traže zaštitu svojih klasnih interesa, imovinskih prava te građanskih i vjerskih sloboda.

Vlasti u Dubrovniku vode računa o svim problemima dubrovačkih kolonija, za čije su očuvanje i prosperitet živo zainteresirane te će među uglednim i bogatim plemićima stanovnicima kolonija imenovati konzule suce, koji će kao starješine nadzirati život i rad tih kolonija. Konzule suce neće birati neposredno članovi kolonija, nego će odluku o tome donijeti vlada u Dubrovniku na osnovi zahtjeva koji postavljaju predstavnici dubrovačkih kolonija. Izborom uglednih trgovaca plemića stanovnika kolonije za konzule suce vladajuća klasa ponajprije želi osigurati zaštitu svojih klasnih ekonomskih interesa.

Dubrovački konzuli nastoje ostvariti dobre socijalne kontakte s lokalnim stanovništvom, koje ih cijeni i poštuje, jer su oni, iako zastupnici interesa dubrovačkih kolonija i donositelji druge kulture i tradicije, u balkanskim zemljama istovremeno iskazivali poštovanje prema zatečenoj kulturi i običajima. Trgovci stanovnici kolonija nisu imali povjerenja u lokalne vlasti, čije pravo nisu poznavali i kojem se nisu željeli podvrgavati. Vlada u Dubrovniku zalagala se da načelo eksteritorijalne primjene svih propisa i zakona Dubrovnika bude dosljedno i obvezno primjenjivano od strane konzula sudaca na sve njegove podanike koji žive izvan Dubrovnika, čime je stanovnicima kolonija bila osigurana

¹² Tadić, Dj., *Pisma i uputstva Dubrovačke republike*, knjiga I, Srpska kraljevska akademija, Zbornik za istoriju jezik i književnost, Beograd, Štamparija „Svjetlost“, 1935, str. 278.

¹³ Živković, P., *Dubrovački rod Mikočić-Utvičić u Bosni tijekom XV. st.*, Radovi - razdio povijesnih znanosti (18) 1991/92, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru, 1993, str. 163.

adekvatna pravna zaštita. Povijesno gledano, razvoj konzularne službe na Balkanu posljedica je ekspanzivnog razvoja kopnene trgovine. Konzularna se služba pojavljuje kao njezina ekonomska i diplomatska nadgradnja.

Bitno je drugačiji povijesni razvitak imala konzularna služba Dubrovnika na području Mediterana, Levanta, Atlantika, gdje se ona i razvija nešto kasnije, u XV., XVI., a zatim snažnije u XVII. stoljeću. U ovim zapadnim pravno uređenim sredinama konzuli gube ulogu sudaca, koju su imali u balkanskim zemljama, jer je primjena lokalnog prava i nadležnost stranih sudova zapada za dubrovačke trgovce često puta povoljnija od matičnog.

Jednako tako, na području mediteranskih luka i gradova u XIV. i XV. stoljeću ne nalazimo kolonije dubrovačkih trgovaca jer priroda posla koji dubrovački trgovci obavljaju u lukama na Jadranu i Mediteranu, kao i dobra prometna povezanost s Dubrovnikom, ne zahtijevaju da trgovci tamo dulje borave. Za konzule u ovim krajevima biraju se stranci, domaći trgovci, po prethodno pribavljenim preporukama dubrovačkih trgovaca i plemića.¹⁴ Ekonomski gledano, nije bilo opravdano slati konzula iz Dubrovnika i davati mu plaću za dužnost koju je po svemu mogao obavljati strani ugledni trgovac, i to nenaplatno.

Konzuli i konzulati u zapadnim zemljama i mediteranskim krajevima proizašli su iz potrebe vlade da nakon nazadovanja i propasti balkanske kopnene trgovine u XV. stoljeću unaprijede i osiguraju preduvjete za snažniji razvoj dubrovačke pomorske trgovine, što će biti osobito važno za Dubrovnik u vremenima nakon velikog potresa iz 1667. godine.

Srbija i Bosna u XIII. stoljeću gospodarski zaostaju za Dubrovnikom i nemaju razvijenu vlastitu trgovinu, a ni sposobne trgovce i zanatlije, koji bi im osiguravali uspješnu trgovinsku razmjenu i uvoz prijeko potrebnih proizvoda iz zapadnih zemalja. Mediteranom plovi brodovlje koje prevozi njima potrebno staklo, zlato, srebro, tkaninu i druge potrepštine. Balkanski feudalni moćnici, svjesni činjenice da im uvoz traženih sirovina mogu osigurati dubrovački trgovci, koji imaju važne trgovinske veze s Zapadom, čijem civilizacijskom i kulturnom krugu pripadaju, podržavaju razvoj dubrovačke trgovine na Balkanu.

Dubrovački trgovci i obrtnici (filigrani, krojači, suknari, tkalci i drugi), koji dobro razumiju odnos ponude i potražnje Istoka i Zapada, ostvaruju unosnu zaradu dopremajući i prodajući traženu robu na širokom tržištu balkanskih zemalja. Iskorištavajući nerazvijenost domaće trgovine i nekonkurentnost malobrojnih domaćih trgovaca, koji im se nisu mogli ozbiljnije suprotstaviti u XIII. i XIV. stoljeću, u karavanama odlaze ili se trajno nastanjuju na području Balkana, gdje će zagospodariti rudnicima i trgovačkim centrima.

Prva naselja i trgovačke kolonije Dubrovčani osnivaju u XIII. stoljeću na području Srbije, a od druge polovine XIV. stoljeća i na području Bosne. Uživajući u blagodatima razvijene

¹⁴ Mitić, I., *op. cit.* (bilj. 2), str. 34, 173.

trgovine koje u balkansko zaleđe donose dubrovački trgovci, balkanski feudalni vladari potvrdit će im već zaključene trgovačke ugovore i stečene privilegije.

Tako će, zaključuje se, ovaj obostrani interes, s jedne strane Dubrovčana za ekonomskih napretkom i zaradom koje im donosi sve razvijenija trgovina i zanatstvo u balkanskim zemljama, a s druge strane potreba balkanskih vlastodržaca za vještim trgovcima koji će im osigurati uvoz traženih sirovina i proizvoda sa Zapada kroz stoljeća koja slijede (XIII. - XV. stoljeća) nadilaziti sve međusobne kulturne, etničke i vjerske nesnošljivosti.

Da su Dubrovački filigrani i zlatari bili cijenjeni te da su uživali veliko povjerenje balkanskih vladara, potvrdio je bosanski ban Stjepan II., koji je u službu zanatlije koji je zadužen za oblikovanje i izrađivanje kalupa za pečate i novac zaposlio Dobru Benvenutića, uglednog dubrovačkog zlatara, potomka poznate zlatarske obitelji, za kojeg znamo da je živio na području Bosne u vremenu 1346.-1359.godine. Tradicija prema kojoj su Dubrovčani svojim zanatskim umijećem osmišljavali izgled pečata i novca u Bosni nastavila se i u doba bana Tvrtka, za čije je vladavine kalupe za novac izrađivao dubrovački zlatar Radoje.¹⁵ Neovisno o ukazanom povjerenju i dobroj zaradi koju su zlatari filigrani mogli ostvariti za sebe i Dubrovnik radeći za bosanske vladare, zbog važnosti koju je služba kovanja novca i izrada pečata imala u samom Dubrovniku vlasti su prethodno morale dati svoje odobrenje i suglasnost za rad zlatara u inozemstvu.

4. POVELJE I TRGOVINSKI PRIVILEGIJI

Prednost svojeg jedinstvenog geografskog položaja omogućila je Dubrovniku da se zemljama balkanskog zaleđa nametne kao luka trgovačkog spasa koja ih povezuje sa zemljama zapadnog Mediterana. Nema sumnje da je ta činjenica odigrala važnu ulogu kada su balkanski feudalni moćnici (bizantski, srpski i bosanski) donosili Povelje kojima su osiguravali privilegije dubrovačkoj kopnenoj trgovini na svojim područjima.

Milost kojom su Dubrovčani priskrbili trgovačke privilegije od bizantskih vladara u zemljama koje su priznavale vrhovnu vlast Bizanta osigurat će Dubrovniku već u XII. stoljeću trgovački monopol u susjednim balkanskim zemljama Srbiji i Bosni.

Mirovnim ugovorom iz 1186. godine, koji je sklopljen između Dubrovnika i srpskog velikog župana Stefana Nemanje te njegove braće Stracimira i Miroslava, okončan je sukob između Dubrovnika i srpskih zemalja.¹⁶ Konstitutivni je dio tog mirovnog sporazuma i Povelja o slobodi trgovine, kojom je taj tankočutni srpski vladar osigurao Dubrovčanima privilegij nesmetanog kretanja i trgovanja na području srpskih zemalja pod njegovom vlašću. Iako dogovorena i kasnije potvrđivana ugovorom o prijateljstvu i

¹⁵ Anđelić, P., *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1970, str.103.

¹⁶ Perović Z., *Izložba najranija dubrovačka stoljeća*, Mirovni sporazum između Dubr. i velikog župana Stefana Nemanje od 27. IX. 1186. god., Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, 2011, str. 36.

azilu između Dubrovnika i zahumskog kneza Miroslava 1190. godine,¹⁷ ova sloboda kretanja i trgovine Dubrovčana u srpskim zemljama često je narušavana kako od strane srpskih trgovaca tako i od samih srpskih vladara.

Teške okolnosti i uvjeti rada u kojima su dubrovački konzuli suci obavljali svoju dužnost u srpskim zemljama prisiljavat će vlasti u Dubrovniku da traže pomoć ugarskih i bosanskih dvorova. Tako će dubrovački plemić Andrija Gundulić, koji se nalazio u službi poslanika na ugarskom dvoru, biti zamoljen od vlasti u Dubrovniku pismom 14. svibnja 1371. godine, „da u svemu bude pri ruci dubrovačkim poslanicima koji dolaze moliti zaštitu i pomoć ugarskog kralja“.¹⁸

Među važnim, ako ne i najvažnijim, ugovorima koje vlasti potpisuju s balkanskim vladarima jest i Povelja Velikog Bosanskog vladara Kulina Bana od 29. kolovoza 1189. godine, koji svojim autoritetom jamči i potvrđuje dubrovačkoj trgovini i njezinim trgovcima široke privilegije na području koje je pod njegovom vlašću.¹⁹

Upornošću i mudrošću osigurat će vlasti u Dubrovniku da im crkveni koncil u Baselu 1433. godine potvrdi trgovinske privilegije i slobodu trgovine s Turcima i nevjernicima, u čijim zemljama mogu imati i svoje konzule, te tako staviti Dubrovnik pod papinsku zaštitu od neskrivenog prijezira preostalog zapadnog katoličkog svijeta (osobito Mlečana) zbog dobrih odnosa koje će oni za sve vrijeme turske vladavine na Balkanu imati s Turcima.²⁰ Baselska povelja predstavlja i tzv. generalnu egzekvaturu za sve konzule koje će vlasti u Dubrovniku upućivati na područje svih zemalja pod turskom vlašću.

Potpisane ugovore i privilegije o slobodi trgovine oprezni Dubrovčani nikad ne uzimaju zdravo za gotovo. Brižljivo prate izvršavaju li se potpisani ugovori o zajamčenim privilegijama koje donose slobodu trgovine u skladu s preuzetim obvezama kako od strane dubrovačkih trgovaca tako i od strane feudalnih vladara. Dobro su upoznati od strane svojih trgovaca konzula i sudaca o svim ekonomsko-političkim zbivanjima u Srbiji, Bosni, Ugarskoj, Bugarskoj, čija tržišta u potpunosti kontrolira dubrovački kapital.

Iz zapisnika i odluka sva tri vijeća vlade u Dubrovniku „Reformationes“ i „Acta consiliorum“ kao i iz zbirke pisama i uputa koje vlada upućuje kako na istok tako i na zapad „Litterae et cimmissiones di Levante – di Ponente“ vidljivo je kako su vlasti u Dubrovniku, kad su to smatrale potrebnim za rješavanje važnih pitanja, slale svoje specijalne konzule u za njih bitne krajeve i mjesta na Balkanu.²¹ Vlasti su nastojale u poslaničkim *ad hoc* misijama (koje u mnogočemu nalikuju na današnje specijalne diplomatske misije) osigurati zaštitu i pomoć svojim stalno imenovanim konzulima sucima, koji su često bivali izloženi nemilosti i bahatosti balkanskih vladara.

¹⁷ *Ibid.*, str. 42.

¹⁸ Lettere di Levante, sv. II., fol. 68.

¹⁹ Perović, *op. cit.* (bilj. 16), str. 41.

²⁰ Državni arhiv u Dubrovniku, *Privilegium navigationis ad partes Orientes*, Baselski koncil, 22. XII. 1433.

²¹ Tadić, *op. cit.* (bilj. 12), str. 7.

Tako će se vlasti pismom od 7. svibnja 1371. godine obratiti dvojici svojih plemića u Ugarskoj Dobru Kaliću i Đivu Grdiću te im zapovjediti da, koristeći svoj ugled koji imaju na ugarskom dvoru, mole sve dubrovačke prijatelje da se zauzmu kod kralja za Dubrovnik. U pismu vlasti upoznaju svoje specijalne konzule s nevoljama koje im priređuju srpski vladari, gdje će navesti „da im je mačvanski ban pisao kako po kraljevoj naredbi on ima otići do Nikole Altomanovića kako bi ga pomirio s Dubrovčanima“. Vlasti će u pismu izraziti sumnju u „korist koju Dubrovčani mogu imati od posredovanja mačvanskog bana iz razloga što Altomanović još uvijek pljačka i napada dubrovačku državu, a mačvanski je ban veliki prijatelj njegov“. U pismu se dalje navodi „da su se dubrovački zarobljenici oslobodili Nikolina ropstva plativši veliku otkupninu“.²² Iz tih pisama vidimo da je vlada nesumnjivo vodila brigu o sigurnosti i zaštiti života svojih podanika u nemirnim balkanskim područjima.

Dubrovačka konzularna služba kakvu nalazimo u balkanskim zemljama u vremenu od XIII. do XV. stoljeća u funkcionalnom smislu specifična je iz razloga što nije bila odvojena od diplomatske službe, koja je u to vrijeme još uvijek bila u začecima. Tako su dubrovački konzuli na Balkanu, osim što su bili zastupnici trgovačkih i gospodarskih interesa stanovnika kolonije i starog Dubrovnika, obavljali i poslove diplomatskog zastupanja svoje vlade na dvorovima feudalnih balkanskih vladara. Funkcija konzula i funkcija člana specijalne diplomatske misije, kao dvije odvojene funkcije kakve poznaju i reguliraju odredbe današnjeg modernog konzularnog i diplomatskog prava, u srednjovjekovnom Dubrovniku prema ovlaštenjima i djelokrugu rada sjedinjavale su se u funkciji dubrovačkog konzula na Balkanu.

Opravdana je bila briga i strah vladajuće klase za očuvanje dubrovačke opstojnosti i državnosti u vremenima kad se vode ratovi između velikih sila za prevlast na ovom dijelu Mediterana. Iako preplašeni i ucijenjeni, oni će i tada postupati razborito i mudro; svjesni svoje vojne nemoći, kao političku stranu odabrat će neutralnost, koja im je u opasnim geopolitičkim sukobima ekonomski bila najisplativija.

²² Lettere di Levante, sv. II., fol. 66.

5. KONZULARNA SLUŽBA OD VREMENA BIZANTA DO TURSKIH OSVAJANJA NA BALKANU

Bizantska vlast u Dubrovniku nije se odveć miješala u unutarnje ustrojstvo grada priznavši mu široku autonomiju, u kojoj će Dubrovčani postaviti vlastita rješenja za administrativni ustroj i samostalno odlučivati o načinu formiranja vlasti.

Aristokratsko društveno uređenje, kojem se Dubrovnik priklonio već u XII. stoljeću, omogućilo je dubrovačkoj vladajućoj klasi, vlasteli, da bira samostalno titulara vlasti te na taj način osigura potpunu kontrolu i utjecaj u svim sferama života. Milost kojom su Dubrovčani priskrbili trgovačke privilegije od bizantskih vladara u zemljama koje su priznavale vrhovnu vlast Bizanta osigurat će Dubrovniku već na početku XIII. stoljeća trgovački monopol u susjednim balkanskim zemljama Srbiji i Bosni.

Autonomija u obujmu kakvu su Dubrovčani uživali za vrijeme Bizanta neće se nastaviti u Dubrovniku u doba Venecije, čiju vrhovnu vlast Dubrovčani priznaju od 1205. do 1358. Venecija, iako formalno ne vlada Dubrovnikom, na čije čelo postavljaju svog dužda, nijekala je i onemogućavala dubrovačku samostalnost i gospodarski prosperitet na svim područjima. Stoga se čini neshvatljivim to što su dubrovačke trgovačke interese prema odluci vlasti u Dubrovniku na područjima i lukama Jadrana i Mediterana „štitili“ mletački konzuli. Vlasti u Dubrovniku opravdale su svoju odluku ekonomskim razlozima zbog kojih je bilo isplativije koristiti mletačkog, već imenovanog konzula u lukama u kojima Dubrovčani ionako ne borave duže vrijeme. S druge strane u XIII. stoljeću oni nemaju dovoljno učenih plemića u Dubrovniku, gdje su u to vrijeme bili potrebni.²³ Nema sumnje da su to iskorištavali Mlečani te su u konzularnim zastupanjima Dubrovnika najprije promicali i štitili svoje pomorsko-trgovačke interese. Rezultat toga je da u XIII. i XIV. stoljeću Mlečani zaključuju niz povoljnih trgovačkih ugovora kojima će osigurati trgovinsku prevlast na tržištu duž obale Jadrana i Mediterana. Zbog nemogućnosti da jače razviju pomorsku trgovinu na Jadranu i Mediteranu, gdje vlada monopol Mlečana, Dubrovčani sve više intenziviraju razvoj kopnene trgovine na istok šireći, tako tržište dublje na Balkan u pravcu Bosne, Srbije, Bugarske, Albanije i Ugarske.

Kad je u pitanju razvoj kopnene trgovine prema balkanskom zaleđu, zaključuje se kako su tu Dubrovčani imali niz prednosti u odnosu na Mlečane. Dugačka kopnena granica koja se naslanja na dubrovački teritorij, poznavanje kulture i običaja, razumijevanje jezika, kao i simpatije koje vlasti u Dubrovniku uživaju u tim zemljama još od vremena „Kulina bana i dobrih dana“ dali su primat dubrovačkoj trgovini na Balkanu u odnosu na Mlečane.

Važno je kazati da su razvoj kopnene trgovine Dubrovnika na Balkanu u početku poticali i sami Mlečani jer su time osiguravali veći promet robe na svojem brodovlju po Jadranu i Mediteranu. Ovi vječiti rivali i ugnjetavači dubrovačke slobodne trgovine ostat će to i do

²³ Mitić, *op. cit.* (bilj. 2), str. 34.

svojem samog kraja 1797. godine, kada će ih dubrovačka slobodna republika ipak nadživjeti.

Godina 1358., kad se Dubrovnik oslobađa mletačke vlasti i priznaje Ugarsko-hrvatsku krunu za svojeg zaštitnika, povoljno će se odraziti na daljnji razvoj balkanske kopnene trgovine, u kojoj dubrovački trgovci snažnije zaposjedaju trgovačke centre i rudnike u Bosni. Višegradski ugovor od 27. svibnja 1358. godine detaljno će urediti odnose Dubrovnika i ugarskog kraljevstva na čelu s Lukovikom I. Anžuvincem.²⁴ Iako je Dubrovnik prema Višegradskom mirovnom ugovoru formalno potpadao pod ingerenciju hrvatsko-dalmatinskog bana, u stvarnosti je uživao potpunu samostalnost i neovisnost, što dokazuje njegova organizacija vlasti, na čijem je čelu bio knez, kojeg biraju sami Dubrovčani i čiji izbor nije podlijegao nikakvu naknadnom odobrenju ugarskog dvora. Samostalnost u izboru svih državnih službenika, pa tako i konzula sudaca na Balkanu, bila je isključivo pravo vlade u Dubrovniku.

Svoju vjernost Ugarskoj kruni vlasti nastoje naglasiti u svakoj prilici, pa im tako omogućavaju i gradnju brodova u dubrovačkom velikom arsenalu. Podanički odnos dubrovačkih vlasti prema ugarskom dvoru potvrdit će se u pismu koje vlada šalje u veljači 1360. godine ugarskom kralju Ludoviku, kojim ga obavještavaju da oni rado pristaju da u njihovu arsenalu sagradi tri galije. Istovremeno vlada koristi priliku da se ugarskom dvoru potuži na postupanje i samovolju Vojislava Vojnovića, srpskog feudalnog moćnika, koji stalno ugnjetava dubrovačke trgovce i trgovinu.²⁵ Nepovoljna politička zbivanja na Balkanu tjerat će vlasti u Dubrovniku da stalno traže potvrdu stečenih trgovačkih privilegija, kao i zaštitu od samovolje srpskih i bosanskih vladara.

Mletački neprijateljski odnos prema Dubrovniku tjerao je Dubrovčane da se obraćaju za pomoć i zaštitu ugarskom dvoru. Vidljivo je to iz pisma od 14. ožujka 1373. godine, „kojim vlada ovlašćuje svoje specijalne konzule Andriju i Petra Gučetića da odu na ugarski dvor kako bi molili ugarskog kralja i ugarsku vlastelu da obrane Dubrovnik od trenja Mlečana“.²⁶ Nesnošljivost u odnosima Dubrovnika i Mlečanima potvrđuje i drugo pismo vlade iz 1373. godine, kojim će vlasti uputiti svojeg specijalnog poslanika „Vlaha Radovanovića da on objasni ugarskom kralju uzroke koji su ih natjerali da Mlečanima otežaju trgovinu u Dubrovniku i da moli za njegovu pomoć protiv trenja koje im Mlečani upućuju zbog toga“.²⁷

Prodorom moćnih Osmanlija na balkanski poluotok bitno se mijenja slika tržišta Balkana, na kojem su dubrovački trgovci i dubrovačka trgovina uživali monopol. Nestaju sitne feudalne državice pred moćnim turskim imperijem i tako nastaje jedinstveno tržište, koje odgovara razvijenoj dubrovačkoj balkanskoj kopnenoj trgovini. Uspostavom vlasti na

²⁴ Janeković Romer, Z., *Višegradski ugovor - temelj Dubrovačke Republike*, Zagreb: Golden marketing, 2003, str. 47.

²⁵ *Lettere di Levante*, sv. II., fol.14.

²⁶ Tadić, *op. cit.* (bilj. 12), str. 269.

²⁷ *Ibid.*, str. 261.

području balkanskih zemalja Turci žele što prije uspostaviti red u trgovinskim i carinskim odnosima, u kojima Dubrovčani već imaju uhodanu praksu i dobre razvijene i pravno uređene trgovinske odnose, kako međusobno tako i u odnosima s lokalnim vlastima.

Vlada u Dubrovniku spremno dočekuje Turke, s kojima već od prije ima uspostavljene dobre trgovinske odnose privilegijem iz 1396. godine, kojim Turci osiguravaju Dubrovniku trgovinska prava i slobode u zemljama kojima vladaju. Trgovačke privilegije potvrdit će svojim fermanom i veliki turski sultan Mehmed II.,²⁸ na što će dubrovačke vlasti uzvratiti priznavanjem Turaka kao moćnih zaštitnika i čuvara njihove slobode i interesa. Dubrovačka sloboda i trgovinski privilegiji u osmanlijskim zemljama od 1458. godine imaju svoju cijenu, koju Dubrovčani plaćaju Turcima u obliku godišnjeg harača.

Iako je konzularna služba Dubrovnika nastavila s radom i u doba turske vladavine na Balkanu, od polovice XV. stoljeća zamjećuje se smanjenje konzularne aktivnosti i broja konzulata, najprije u Bosni, a potom i u Srbiji. Najduže su se zadržali konzulati na području Srbije, sve do 1450. godine.

U XV. stoljeću naglo raste broj domaćih trgovaca u Bosni i Srbiji, koji su kroz godine prisutnosti dubrovačke trgovine stekli potrebne vještine i znanja te preuzeli monopol u upravljanju važnim trgovačkim mjestima, rudnicima i trgovima. Zbog nazadovanja i sve veće neprofitabilnosti poslovanja kopnene trgovine na Balkanu vlasti će jačati svoju pomorsku mediteransku i prekooceansku trgovinu, zbog čega se težište razvoja konzulata i konzularne službe Dubrovnika prebacuje na zemlje zapadnog Mediterana. Stagnacija balkanske kopnene trgovine značila je i početak kraja postojanja konzula i konzulata Dubrovnika u balkanskim zemljama, gdje u drugoj polovini XV. stoljeća nalazimo svega dva konzulata u mjestima Srebrenici i Sandžaku.

6. DUBROVAČKI KONZULI NA BALKANU

S razvojem kopnene trgovine i povećanjem broja dubrovačkih kolonija na Balkanu u XIII. i XIV. stoljeću raste potreba za većim brojem konzula te će tako do sredine XV. stoljeća dubrovačke vlasti imati ukupno 17 konzulata u većim trgovačkim mjestima na području Balkana: Mačva, Prizren, Priština, Raša, Rudnik, Spinarica, Srebrenica, Sklavonija, Srbija, Novo Brdo i dr. Razdoblje od 1350. do 1400. godine s pravom možemo nazvati zlatno doba konzularne službe Dubrovnika na području Balkana.²⁹

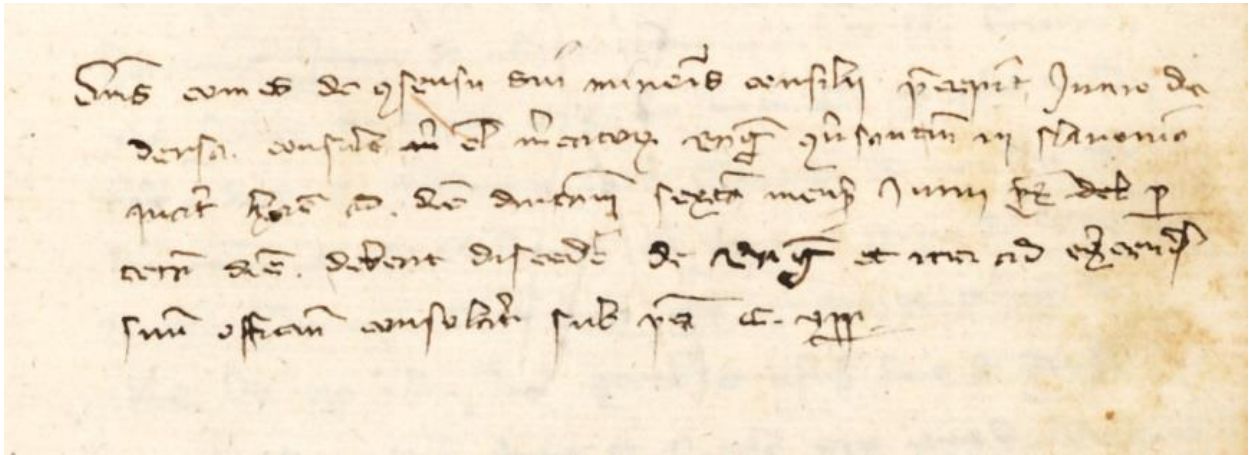
Među prvim konzulima koje vlasti u Dubrovniku imenuju na području Balkana jesu plemić P. De Caulego, kojega nalazimo kao konzula suca u Brskovu (1312. godine)³⁰ i plemić C. De Goce, koji je imenovan kao konzul u Rudniku (1319. godine), za konzula u Mačvi 1313. godine izabran je ugledni vlastelin i uspješan trgovac Marinus de Chepra, na područje

²⁸ Radonić, J., *Dubrovačka akta i povelje*, knjiga I., Srpska kraljevska akademija, Štamparija „Mlada Srbija“, Beograd, 1934, str. 340-343.

²⁹ Mitić, *op. cit.* (bilj. 1), str. 201.

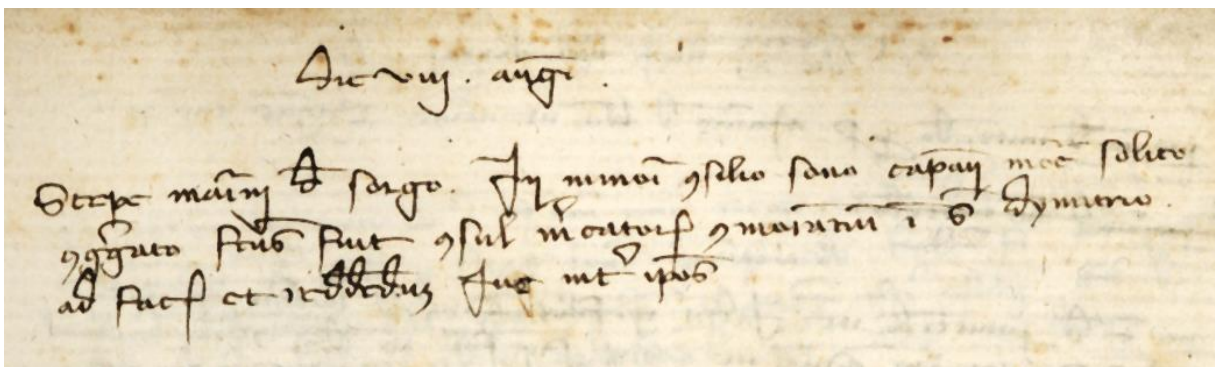
³⁰ *Ibid*, str. 172.

Raše vlada je za konzula 1332. godine postavila uglednog plemića P. De Martinussa. Na dužnosti konzula u Sklavoniji nalazio se plemić J. de Dersa (1333. godine), koji je nosio naziv „Consul mercatorum Raguseorum in Slavonia“.³¹



Slika 2. Dokument o imenovanju J. de Dersa za konzula u Sklavoniji 1333.³²

Kao konzula u Srijemskoj Mitrovici 1361. godine nalazimo Stjepana Sorgu, koji je zajedno s još dvojicom sudaca vlastele ili pučana bio ovlašten presuđivati u svim sporovima koji se vode među dubrovačkim građanima. Taj je konzul imao ovlaštenje i obvezuju „zabraniti Dubrovčanima da se čine građanima Mitrovice, a nekima od njih zabraniti da se imaju pozivati pred stalni sud“.³³



Slika 3. Dio pisma vlade od 8. kolovoza 1361. kojim obavještava dubrovačkog plemića S. Sorga da je imenovan konzulom u Srijemskoj Mitrovici³⁴

Iz sadržaja ovog važnog pisma dokumenta iz 1361. godine vidljivo je da vlastima nije odgovaralo da se dubrovački trgovci, osobito plemići, potpuno integriraju i asimiliraju s lokalnim balkanskim stanovništvom i običajima. Iznimno su bili oprezni i nepovjerljivi u odnosima s nepoznatima jer su strahovali da njihovi konzuli ne budu žrtve zavjere i svih

³¹ Div. canc., sv. X., str. 29.

³² Diversa Cancellariae, sv. X., fol. 29.

³³ Reformationes, sv. XIX., fol. 6.

³⁴ Reformationes, sv. XIX., fol. 6.

oblika neprijateljskog udruživanja kojima bi se podrivala ekonomska i politička stabilnost Dubrovnika.

Svoje sposobnije konzule i suce vlasti će koristiti kao gospodarske i političke špijune kako bi na vrijeme mogli reagirati i zaštititi se od zaključenja nepovoljnih sporazuma i političkih zavjera. Razvidno je to iz pisma koje vlasti upućuju 20. rujna 1363. godine svom podaniku Franu Đorđiju, kojim ga mole da sve što zna o skorom dolasku ugarskog kralja kaže dubrovačkom glasniku Marinu Stjepoviću, koji zbog toga dolazi k njemu u Zadar.³⁵

Kao konzula suca koji rješava razmirice među trgovcima u Novom Brdu nalazimo Điva Sorkočevića, koji se obraća vladi u Dubrovniku pismom od 11. srpnja 1373. godine te uz pismo koje se šalje sudu u Dubrovniku taj konzul uredno dostavlja i izjave dubrovačkih trgovaca, koji se međusobno okrivljuju za krađu robe. Iz pisma se dalje doznaje da ovaj konzul sudac obavlja i poslove notara te da sačinjava i izjave posljednje volje (testament) stanovnika kolonija.³⁶

Svaki testament, kao i izjave posljednje volje, konzul je bio dužan dostavljati na pohranu i čuvanje sudu u Dubrovniku. Sve isprave koje su izdavali konzuli na Balkanu imale su snagu javnih isprava i u svemu su bile izjednačene s ispravama koje su se izdavale u Dubrovniku te su se na jednak način provodile i izvršavale.

Dubrovačkog plemića Paska Menčetića vlasti imenuju 1376. godine za dubrovačkog konzula u Srijemskoj Mitrovici te mu dodjeljuju ovlast da zajedno s dva sudca plemića ili pak pučanina autonomno vodi i rješava sporove među Dubrovčanima u Srijemskoj Mitrovici.³⁷ Među uglednim plemićima koji su birani i po nekoliko puta na mjesto konzula i kao članovi sudačkih komisija bio je i vlastelin Vukac Mura, koji je šesnaest puta biran za člana sudačke komisije i pet puta kao konzul u trgovačkim naseljima na području srednje Bosne. Plemići Lukša Đurković, Maroje Đurđević, Nikša Radinović također sudjeluju više puta u sudačkim komisijama, a nalazimo ih kako se spominju više puta i kao konzuli.³⁸ Među poznatijim dubrovačkim plemićkim obiteljima koje su živjele na području Bosne i čije su članove vlasti u Dubrovniku često birale za konzule bila je i obitelj Mikočić Utvičić. Ugledni član te obitelji Radić Mikočić Utvičić imenovan je za konzula u Bosni 1435. godine. Kao konzula vlasti će ga ponovno imenovati na tu dužnost za područje Fojnice 1446. god.³⁹

Za područje balkanskih feudalnih zemalja koje neposredno graniče s Dubrovnikom (Zeta i Zahumlje) vlasti neće imenovati konzule koji bi stalno obavljali tu funkciju iz razloga što su se sporovi i nesuglasice u ovim bližim krajevima rješavali pred dubrovačkim sudovima.

Drugačiji su odnos vlasti imale prema sporovima koji su se događali na području ušća rijeke Neretve, tzv. trga na Neretvi. Zbog velikih prihoda koje dubrovački trgovci

³⁵ Tadić, *op. cit.* (bilj. 12), str. 116.

³⁶ *Ibid.*, str. 464, poseban dio.

³⁷ Lettere di Levante, sv. II., fol. 104. av.

³⁸ Živković, P., *op. cit.* (bilj. 13), str. 170.

³⁹ Živković, *op. cit.* (bilj. 13), str. 168.

ostvaruju na tom tzv. trgu, vlada će za te krajeve imenovati stalnog konzula i trojicu sudaca kao članove vijeća da uređuju trgovačke odnose i sporove.

U XIV. stoljeću ekonomski motivirana bogata trgovačka vlastela udružuje se i osniva trgovačka društva na područjima značajnijih trgovačkih i rudarskih mjesta u Bosni i Srbiji: Fojnica, Foča, Srebrenica, Neretva. Zbog nepridržavanja obveza iz zaključenih trgovačkih ugovora često dolazi do sukoba među trgovcima u tim mjestima. Svjesne važnosti očuvanja reda u ovim trgovačkim centrima, vlasti će intervenirati u rješavanje ovih sporova putem *ad hoc* specijalnih konzula. Tako je zabilježeno u pismu iz 1366. godine da je „vlada poslala Leonida Držića na trg u Neretvi kako bi on doznao i ispitao razloge nastalog sukoba između dubrovačkih trgovaca i Filipa Nozdronjema, koji je zatočio i drži dubrovačke trgovce. Držiću se zapovijeda da on ujedno moli Nozdronjema da zatočene trgovce pusti na slobodu“.⁴⁰ Da su vlasti često posredovale u sukobima, vidimo iz pisma od 21. travnja 1369. godine kojim će se „narediti trojici Dubrovčana na Neretvi, a na zamolbu dubrovačkih trgovaca, da moraju odmah otpečatiti kuće u kojima trgovci drže sol i vino“.⁴¹

Zainteresiranost vlasti za rad trgovačkih društava i njihovo poslovanje na području „Neretvanskog trga“ vidljiva je iz poziva koji šalju 27. listopada 1367. godine dubrovačkom trgovcu Gojšu Hrankoviću, koji aktivno trguje na Neretvi, gdje traže od njega „da položi račun vlastima u Dubrovniku o trgovačkom društvu koje je sklopio s Mirojem Radostićem“.⁴² Iz pisama vidimo da su vlasti, kad su to smatrale potrebnim, izravno uređivale odnose među dubrovačkim trgovcima iako su na područjima sukoba imali stalne konzule i sudačke komisije. Nema sumnje da su imenovani konzuli suci i sudačke komisije koji rješavaju nastale sporove i razmirice uživali veliko povjerenje i zaštitu vlasti u Dubrovniku, ali su isto tako sve njihove odluke i rad sustavno kontrolirani i preispitivani. Vidljivo je to iz pisma koje vlasti šalju na ugarski dvor u travnju 1361. godine, u kojem će moliti ugarskog kralja da ih obavijesti jesu li pisma s nekim novim privilegijama koje joj je predao konzul Marin Gučetić doista njegova, jer je zbog sumnje u to zatvorila Gučetića.⁴³ Kada je to potrebno, vlasti će se jednako tako založiti za tog istog konzula te tražiti zaštitu kod ugarskog kralja kada njegov integritet i sloboda budu ugroženi od srpskog cara. Tako će vlasti napisati u pismu da Dubrovčani mole ugarskog kralja da ih zaštiti od prijetnja cara Uroša, koji zahtjeva da mu Marin Gučetić povрати neki dug, iako postoji pisana potvrda cara Dušana da je on taj dug isplatio.⁴⁴

Bogati dubrovački trgovci u XIV. stoljeću, osim što se pojavljuju kao zakupnici rudnika i trgova, sve češće postaju i zakupnici carina na Balkanu. Zakup carina pokazao se kao iznimno unosan posao za okretnije i sposobnije dubrovačke trgovce i vlasteline. Zakupljujući carine, dubrovački trgovci stupaju u dužničko-vjerovničke odnose s lokalnim

⁴⁰ Lettere di Levante, sv. II., fol. 57.

⁴¹ Reformationes, sv. XXII., fol. 34.

⁴² Lettere di Levante, sv. XII., fol. 22.

⁴³ Lettere di Levante, sv. II., fol. 20.

⁴⁴ Lettere di Levante, sv. II., fol. 22.

balkanskim vladarima, ali time oni i dalje potpadaju pod jurisdikciju dubrovačkih konzula i na njih se primjenjuju zakoni i pravni propisi Dubrovnika. U slučaju spora između zakupnika carina i lokalnih vlasti koje su haračile i dalje vrijedi načelo da se Dubrovčanina ne smije izvesti pred strani sud i da se na njega ima primijeniti domaće matično pravo.

Vlada će osuditi postupanje i odluku konzula suca Marina Gučetića, koji je pred strani sud pozvao dvojicu dubrovačke vlastele te time prekršio načelo obvezatne primjene mjesne nadležnosti suda u Dubrovniku u svim sporovima koji se vode protiv njegovih podanika. Među arhivskom građom nalazi se pismo od 24. kolovoza 1361. godine koje svjedoči o nezakonitom ponašanju M. Gučetića, gdje stoji da „Dubrovčani šalju svojeg poslanika da moli dalmatinsko-hrvatskog bana da ovaj ne usliši tužbu Marina Gučetića, koji je pred njegov sud pozvao dvojicu vlastele jer na osnovi dubrovačkih privilegija u zemljama ugarskog kralja i na osnovi statuta Dubrovčanin ne može pozvati drugog Dubrovčanina pred strani sud“.⁴⁵ Ovog konzula se osuđuje zbog nepoštivanja zakonitosti pri donošenju odluke te ga se ujedno upozorava na posljedice i kažnjavanje ako se od odluke ne odustane. Sudačka autonomija i zakonitost u radu konzula koje su vlasti sačuvale do kraja u ovim područjima odigrali su važnu ulogu u održanju stabilnosti života i rada dubrovačkih trgovačkih kolonija.

Vlasti u Dubrovniku, svjesne koristi koju imaju od zakupa rudnika i carina na Balkanu, podržavaju svoje trgovce te, kad se ukaže potreba, posreduju i pomažu konzulima sucima u rješavanju sporova, do kojih dolazi između lokalnih vlasti i dubrovačkih trgovaca zakupnika. Tako će vlasti uredovati u rješavanju spora koji je vodio konzul i sudačko vijeće oko prodaje rudnika u Fojnici te će pozvati na saslušanje pred dubrovački sud u rujnu 1368. godine trgovca plemića Hansa Saksionovića da se opravda od optužaba opunomoćenika Pauluška Kadelinovića, koji ga okrivljuje da se ne drži ugovora o prodaji polovice rudnika u Fojnici.⁴⁶ Svjesne prihoda koje donosi trgovina u Bosni, vlasti će pomoći stalno izabranom konzulu i sudačkoj komisiji u rješavanje spora te će svojim pismom u ljeto 1376. godine narediti Džoru i Marku Božiću, Dubrovčanima koji su zakupnici trgova u Bosni, da moraju odustati od svojih novotarija i dadžbina, koje nanose veliku štetu dubrovačkim trgovcima, te da Bosance i Vlahe puste da prenose olovo čije hoće, a ne samo njihovo.⁴⁷

⁴⁵ Lettere di Levante, sv. II., fol. 34. av.

⁴⁶ Reformationes, sv. XXII., fol. 29.

⁴⁷ Lettere di Levante, sv. II., 100. av.

7. VLADA PISMIMA AKTIVNO POMAŽE RADU KONZULA

O važnosti koju konzuli imaju za vlast u Dubrovniku svjedoče pisma s uputama i naredbama koje vlasti šalju konzulima i uglednim trgovcima u pojedine kolonije Balkana u slučajevima kada nastoje dodatno uredovati u prijeporima (građanskopravnim razmiricama, kaznenim prijestupima, fiskalnom neredu) u kojima sudjeluju stanovnici kolonije te na taj način poduprijeti i olakšati rad konzula i sudačkih komisija.

Pisma kojima se vlasti obraćaju izravno balkanskim vladarima, kao i pisma koje vlasti šalju dubrovačkim trgovcima i konzulima, nalazimo u historijskoj arhivskoj građi podijeljena u dvije skupine, kao „Lettere di Levante“, koja se vode od 1359. do 1802. godine, i „Lettere di Ponente“, koja se vode u zajedničkom registru od 1566. do 1802. godine. Razlika je napravljena ovisno o tome jesu li se pisma upućivala na istok ili na zapad.⁴⁸ Osim ove dvije skupine pisama, u arhivskoj građi nalaze se i zapisnici sva tri vijeća vlade - „Reformationes“ - koji su pisani već od 1301. godine. Važna je i Zbirka uputa i pisama kojima se vlada obraća svima, „Lettere et Commission es Ragusine“, a koja se vodi od srpnja 1359. godine.⁴⁹

Bogatstvo navedene arhivske građe vjerodostojno odražava vrlo aktivnu međunarodnu politiku koju vode dubrovačke vlasti u sve više razvijenim konzularnim odnosima s balkanskim zemljama. Istovremeno zaključujemo kako su vlasti dobro poznavale ekonomsko-političke probleme susjednih država, u čijem su rješavanju, kad je to za njih bilo važno, znale i posredovati.

Pisanju pisama s jasnim uputama konzulima sucima prethodile su uvijek kraće ili duže diskusije vlasti u Dubrovniku, ovisno o važnosti problema čijem su rješavanju pridonosila jer se vodilo računa o posljedicama koje će upute i naredbe iz pisama imati ne samo na području života i rada konzula na Balkanu već i kako bi se to moglo odraziti na stabilnost vlasti u Dubrovniku. Službeni jezik na kojem se odvija prepiska vlade i konzula u svim pisanim dokumentima od 1358. do 1423. godine isključivo je latinski, nakon čega, iako rijetko, nalazimo njihovu prepisku i na talijanskom na raznim dijalektima - firentinski, napuljski - ovisno o podrijetlu notara.

Pisma pišu i zapisnike vijeća vode učeni notari, isprva stranci, mahom Talijani, a nešto poslije i domaći učeni plemići. Učenije i sposobnije plemiće notare vlada će angažirati često i kao poslanike u *ad hoc* specijalnim konzularnim misijama u balkanskim zemljama. Tako će vlasti Theodorusa Scolmaforija de Brundusija, učenog notara iz Dubrovnika, koji se na toj funkciji nalazio u vremenu 1360. do 1380. godine, poslati na dvor ugarskom kralju Ludoviku kao konzula u specijalnoj misiji kako bi pripomogao u rješavanju važnih

⁴⁸ Lettere di Levante, Državni arhiv u Dubrovniku.

⁴⁹ Reformationes i Lettere et Commission es Ragusine, Državni arhiv u Dubrovniku.

trgovačko-ekonomskih pitanja. Kao poslanika tog notara nalazimo u poslaničkim misijama u Rimu (1360. godine) i u Zadru i Kotoru (1362. godine).⁵⁰

Zbog nedovoljnog broja učenih i obrazovanih plemića u Dubrovniku vlasti su strogo zapovijedale svojim poslanicima da se, nakon što obave specijalne konzularne poslove, što prije vrate u Dubrovnik. Tako će vlasti napisati u pismu od 28. siječnja 1375. godine plemićima „Vitu Gučetiću i Dmitriju Benešiću, koje šalju kao specijalne konzule kod bosanskog bana, da se povrate u Dubrovnik čim dobiju od bana ono što im je bilo naređeno u prvoj uputi“. U pismu će vlasti dalje narediti istim poslanicima „da ne smiju pratiti bana na putu za Hum da se ne zamjere Đuru Balšiću.“⁵¹

Iz sadržaja tih pisama vidljivo je da je vlastima bilo itekako važno da se njihovi plemići konzuli koje šalju na Balkan radi rješavanja određenog problema što prije povrate u Dubrovnik jer nisu mogli dopustiti da u gradu duže vrijeme nedostaju učeni plemići. S druge strane vidimo da su vlasti vodile računa o tom da budu u dobrim odnosima sa svim susjednim feudalnim balkanskim vladarima, pa se, imajući dovoljno saznanja o njihovim međusobnim razmiricama, nastoje nikomu ne zamjeriti.

Politički mudro nastupaju vlasti i u vrlo opasnim geopolitičkim sukobima i ratovima koji se vode između velikih sila u njihovu susjedstvu, kada se, iako vojno slabi i nevažni, ne priklanjaju jačem i moćnijem, već uporno nastoje očuvati svoju neutralnost. Nedvojbeno je da se vlasti angažiraju uvijek onda kad smatraju da je njihov klasni interes opasno ugrožen, kad im prijete pobuna bogatih trgovaca pučana ili kad su ekonomsko-političke prilike dovele u pitanje ostvarenje njihovih dobro ugovorenih trgovinskih poslova. Jednim takvim pismom od 23. srpnja 1361. godine vlada se obraća konzulima u Srbiji i Albaniji te im naređuje „da se strogo zabrani dubrovačkim trgovcima u Valoni, Draču i ostaloj Albaniji da šalju soli u zemlje srpskog cara“.⁵² Slanju pisma prethodilo je nepoštivanje ugovora o kupnji soli od strane srpskih trgovaca.

Vlasti ureduju i pomažu konzulima oko sređivanja odnosa među trgovcima u Bosni, što se iščitava iz pisma od 5. lipnja 1363. godine, koje vlasti upućuju trgovcima, gdje stoji: „vlada naređuje svim dubrovačkim trgovcima u Bosni da u svemu imaju slušati ono što im poručuje preko trojice trgovaca poslanika“.⁵³

Imperativno se na državne poslanike, pa tako i konzule, primjenjivalo važno načelo koje je nalagalo svima da kod vođenja državnih poslova u Dubrovniku, a i izvan njega, vode računa i nikada ne smetnu s uma kako uvijek treba biti oprezan i na mjeru iskren i vjerodostojan. Prešućivanje važnih činjenica, osobito o unosnim ekonomskim prihodima Dubrovnika, smatralo se obvezom čuvanja državne tajne. Tako će vlasti svojim poslanicima (specijalnim konzulima) koje šalju na ugarski dvor kralju Sigismundu dati

⁵⁰ Tadić, Dj., Dubrovački kancelari od 1359-1380, str. XXVI.

⁵¹ Lettere di Levante, sv. II., fol. 87. av.

⁵² Lettere di Levante, sv. II., fol. 27.

⁵³ Lettere di Levante, sv. II., fol. 49. av.

jasne upute da ne daju previše podataka ni obavijesti o prihodima koje dubrovački trgovci zakupnici carina ostvaruju u Bosni.⁵⁴

Vlada će u posebnu poslaničku misiju poslati uglednog plemića konzula Živka Aščića kako bi se zaštitili dubrovački trgovci i stalni konzuli u srpskim zemljama od samovolje srpskog vladara Nikole Altomanovića. Tako će vlasti u svojem pismu iz svibnja 1371. godine „zapovjediti i narediti svojem plemiću konzulu da ostane u Srijemskoj Mitrovici i čeka poruke dubrovačkih poslanika koji su na ugarskom dvoru te da javi mačvanskom banu kako Nikola Altomanović ne prestaje činiti nasilje protiv Dubrovčana“.⁵⁵ Kako bi zaštitila trgovce i konzule, vlada se za pomoć obraćala i bosanskom banu, o čemu svjedoči pismo s uputama koje vlada šalje 19. kolovoza 1370. godine svojim konzulima poslanicima koji odlaze moliti bosanskog bana Tvrtka da i njih uvrsti u mirovni ugovor koji se ima potpisati s Nikolom Altomanovićem.⁵⁶

Koliku je važnost vlada u Dubrovniku pridavala rješavanju problema i nevolja koje je imala sa srpskim feudalnim vladarima, potvrđuje još jedno pismo s uputama vlade iz 1371. godine, koje se dostavlja dvojici poslanika konzula koji odlaze na dvor ugarskog kralja, kojem se trebaju požaliti i moliti za pomoć kako bi se obuzdali samovolja i bezakonje srpskog feudalca Nikole Altomanovića, koji svojim ponašanjem ugrožava trgovinu i trgovce Dubrovnika. Zbog nastalog nereda u Srbiji dubrovački su trgovci sve više trgovali morem, gdje im je trgovina zasigurno bila otežana zbog monopola koji su imali vječiti rivali Venecijanci. Ova konzularno-poslanička misija na ugarskom dvoru iz travnja 1371. godine trebala je osigurati pomoć ugarskog kralja, čiju naklonost Dubrovnik uživa od 1358. godine, kako bi od pape i Vatikana dobili odobrenje za trgovanje s nevjernicima.⁵⁷

Iz ovih pisma vidljivo je da vlasti poznaju probleme u svim sredinama u kojima žive i rade njihovi bogati trgovci te da se nisu oslanjali samo i isključivo na djelovanje i rad konzula u tim krajevima. Kad smatraju potrebnim, vlasti šalju upute i svim ostalim Dubrovčanima plemićima i pučanima da svojim ugledom pripomognu u rješavanju problema. U slučajevima kada je njihov gospodarski i politički interes bivao ozbiljnije ugrožen, mudro bi znali zatražiti pomoć i posredovanje od svojih neprijatelja.

Od stjecanja dubrovačke samostalnosti 1358. godine ugledni konzuli na Balkanu nisu više samo poglavari kolonija i nositelji sudačke vlasti, već se legitimiraju kao zaštitnici suvereniteta vanjskih atributa međunarodno priznatog subjekta grada države.

⁵⁴ Hodžić, M. „Živan Pripčinović (?-1479): život dubrovačkog trgovca i diplomate u Bosni“, *Behar: časopis za kulturu i društvena pitanja*, 6. XII. 2013.

⁵⁵ *Lettere di Levante*, sv. II., fol. 67.

⁵⁶ *Reformationes*, sv. XXII., fol. 43.

⁵⁷ *Lettere di Levante*, sv. II, fol. 64-66.

8. O AKTIVNOSTI DUBROVAČKOG KONZULA SUCA NA BALKANU

Funkcija dubrovačkih konzula na Balkanu, osim pružanja pomoći i zaštite stanovnicima trgovačkih kolonija u njihovim odnosima sa stanovništvom i s vlastima na području gdje su se nalazile kolonije, ogledala se i u sudačkim aktivnostima. Ovi konzuli suci kao jurisdikcijski konzuli prema odredbama propisa „De ordinibus Consulibus eligendi pro iure reddendo inter Racuseos in Sclauonia, Bosnia, Servia et Bulgaria“ bili su ovlašteni autonomno voditi sudske postupke i primjenjivati matično dubrovačko građansko, kazneno i carinsko pravo. Takvom ulogom dubrovački jurisdikcijski konzuli na Balkanu usporedivi su s današnjim sucima, koji vode i presuđuju postupke iz materije građanskog, kaznenog i prekršajnog prava. Pogledamo li tijek samog postupka, jasno se razabire urednost i umijeće vođenja parnice od strane suca konzula, u kojoj svi sudionici postupka ravnopravno sudjeluju, postavljaju zahtjeve, dostavljaju dokaze te ističu prigovore.

Prema ovim propisima, tijek sudskog postupka određuje i vodi konzul sudac kao predsjedavajući član sudačkog vijeća, odnosno sudačke komisije, koju čine dvojica izabranih plemića ili uglednih pučana. Konzul sudac bio je obvezan za vrijeme rasprave voditi sudski zapisnik u koji su se unosili svi važni podaci koji se odnose na predmetni spor. Tako su se u zapisnik upisivali podaci o sudionicima postupka (tužitelj i tuženik), predmetu i vrijednosti spora, uzimale su se i zapisivale izjave svjedoka, označavali i obilježavali svi važni dokumenti koji su se koristili tijekom postupka. Zapisnik su na kraju potpisivali konzul i svi suci članovi sudačkog vijeća. Odgovornost za čuvanje i pohranjivanje zapisnika i presuda bila je obveza konzula suca.

Za vrijeme postupka konzul je bio ovlašten pozivati stranke, saslušavati svjedoke, pisati i slati podneske, donositi odluke i rješenja kojima autonomno odlučuje o tijeku pokrenutog postupka. Na kraju suđenja konzul sudac kao predsjednik sudačkog vijeća samostalno je na temelju slobodnog sudačkog uvjerenja donosio presudu.

U slučaju da su se presude trebale izvršavati na područjima izvan granica nadležnosti imenovanog konzula a dužnost mu je bila otpraviti odluku nadležnom konzulu ili vlastima na području gdje se sudačka odluka imala izvršiti. Uz odluku konzul sudac bio je obvezan napisati i jasne upute o postupanju u vezi s izvršenjem donesene odluke. Na zahtjev stranke konzuli su bili obvezni otpremiti presudu u Dubrovnik na izvršenja, gdje su se sve pristigle presude upisivale u poseban upisnik (*quaternus*).

Nezadovoljna stanka imala je pravo izjaviti žalbu na odluku i presudu konzula. Žalba se mogla izjaviti u roku od godinu dana, računajući od dana donošenja presude. O žalbi na presudu konzula odlučivao je i odluku donosio žalbeni sud u Dubrovniku. U postupku po žalbi ispitala se opravdanost i zakonitost donesene presude konzula. Kada su to smatrale potrebnim, vlasti bi u žalbenom postupku pozivale i saslušavale konzula. Tako je zabilježeno da su vlasti u Dubrovnik uputile sudski poziv konzulu sucu Andriju Gučetiću

26. studenog 1367. godine te od njega tražile da dođe u Dubrovnik i da se opravda pred sudom, „što je naškodio Martinusu Prokuliću davši ga zatvoriti 2 godine u Budim“.⁵⁸

Kako bi se postigla pravednost i objektivnost u radu konzula sudaca, propisima se regulira institut izuzeća konzula suca u svim sporovima koji se tiču njega samoga i njemu bliskih srodnika. Vodilo se računa o nepovredivosti ugleda i funkcije konzula suca.

O odgovornosti konzula i određivanju kazni za počinjene građanske prijestupe i kaznena djela sudska je praksa imala različite stavove, ovisno o težini počinjenog prijestupa, a i klasnoj pripadnosti počinitelja. Iako je Dubrovnik imao svoj Kazneni sud i kazneno zakonodavstvo, nadležnost za presuđivanje u sporovima protiv plemića bila je u rukama Vijeća umoljenih (Senata), kao i *ad hoc* izabranih sudišta.⁵⁹

Nije subjektivno, već je činjenično realno zaključiti da, uz svu pravnu uređenost i zavidnu pravnu smislenost karakterističnu za srednjovjekovni Dubrovnik, sustav kažnjavanja nije bio jednak za sve društvene staleže ni za svakoga vlastelina ponaosob.

9. AKTIVNOST SPECIJALNIH KONZULA („AD HOC POSLANIKA“)

Konzularna služba Dubrovnika na Balkanu do XV. stoljeća vršila se putem stalno izabranih dubrovačkih konzula, koji su u funkcionalnom smislu imali ulogu sudaca (tzv. jurisdikcijski konzuli). Njihova je uloga usporediva s ulogom današnjih sudaca u građanskim, trgovačkim, kaznenim i prekršajnim sporovima. Konzuli su obavljali i širok krug administrativnih i javnobilježničkih poslova, pružali pomoć i davali savjete stanovnicima kolonija, vršili diplomatska zastupanja, što je uloga konzula i diplomata kakvu poznaju odredbe današnjeg modernog konzularnog i diplomatskog prava.

Za razliku od stalno izabranih konzula (sudaca i diplomata), koji su bili stanovnici trgovačkih kolonija i koje su vlasti u Dubrovniku birale na određenom području i na određeno duže vrijeme, specijalne su konzule vlasti u Dubrovniku upućivale u područja u kojima nisu imale stalno imenovanog konzula, u slučajevima kad su smatrale da imenovani konzuli suci trebaju pomoć u rješavanju kakva važnog spora te kada su procijenile da je rješavanje određenog pitanja u inozemstvu od vitalnog interesa za Dubrovnik. Oni su se birali među plemićima u *ad hoc* postupku od strana vlade, uz davanje jasnih uputa o ciljevima koje su trebali ostvariti u svojim poslaničkim misijama.

Vlada će, svjesna da je osiguranje mira na Balkanu nužno ne samo za opstanak trgovačkih kolonija nego i za sigurnost Dubrovnika, kad god je bilo moguće izbjegavati i gladiti sve sukobe te relativizirati ozbiljna politička neslaganja. Tada će se služiti specijalnim konzulima, koje će u *ad hoc* poslaničkim misijama angažirati na rješavanju određenih pojedinačnih zadataka. Tako će vlasti svojim pismom od 10. lipnja 1371. godine „dati

⁵⁸ Reformationes, sv. XXII., str. 22.

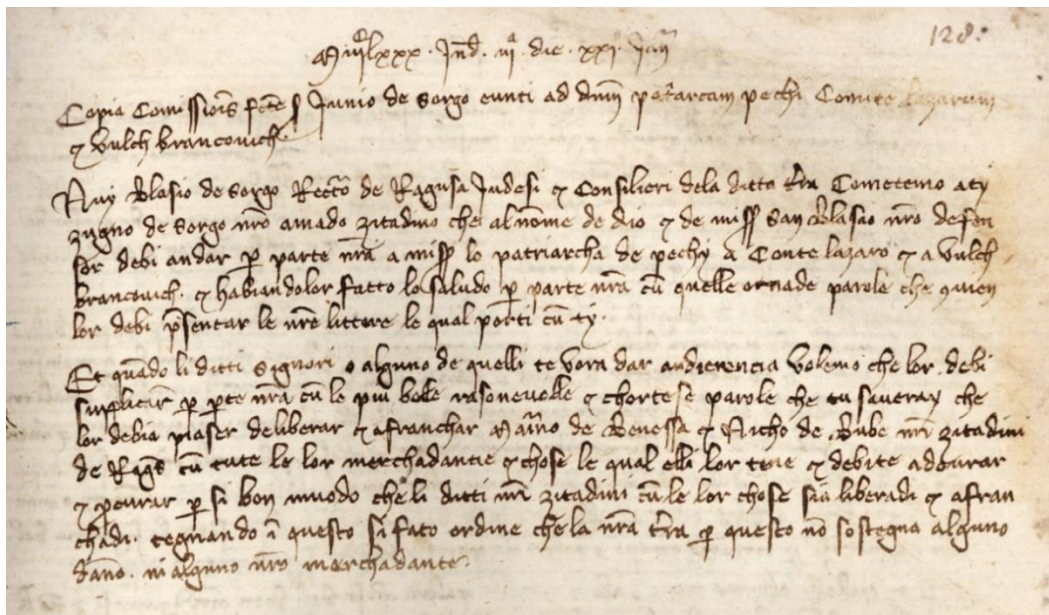
⁵⁹ Lonza, N., Pod plaštem pravde - kazneno pravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. st., Dubrovnik, 1997, str. 282, 283.

narediti poslanicima specijalnim konzulima P. Ranjini i J. Sorgu da se upute do srpskog kralja Vukašina čim čuju da je ovaj stigao u krajeve od Skoplja do Prizrena te mu se požale kako se s podanicima Dubrovnika loše postupa u njegovim zemljama“.⁶⁰

Česti su bili slučajevi u kojima su dubrovački trgovci, osobito plemići na putovanjima u nesigurne balkanske krajeve, bili zarobljavani te uz velike iznose otkupnine razmjenjivani. Vlasti bi i tada slale svoje specijalne konzule da rješavaju pojedinačne slučajeve koji su se odnosili na njima osobito važne podanike. Tako će se vlada u siječnju 1380. godine založiti da se puste na slobodu njezini zatočeni i utamničeni trgovci plemići, zbog čega će kao specijalnog poslanika uputiti plemića Junija Sorkočevića da ode na dvor srpskih vladara Lazara i Vuka Brankovića kako bi ih molio za milost da se na slobodu puste zatočeni dubrovački trgovci.⁶¹

Iz ovih pisama vidimo da je vlada nesumnjivo vodila brigu o sigurnosti i zaštiti života svojih podanika u nemirnim balkanskim područjima, zbog čega je često angažirala sposobnije plemiće kao specijalne konzule.

Uloga specijalnih konzula starog Dubrovnika u funkcionalnom smislu usporediva je s ulogom članova specijalnih diplomatskih misija kakvu poznaju današnje moderno diplomatsko pravo i odredbe Konvencije o specijalnim misijama iz 1969. godine.



Slika 4. Pismo vlade u Dubrovniku od 31. siječnja 1380. kojim se upućuje poslanik Junije Sorgo u posebnu poslaničku misiju na ugarski dvor⁶²

⁶⁰ Lettere di Levante, sv. II., fol. 70-71.

⁶¹ *Ibid.*, sv. II., fol. 128.

⁶² Lettere di Levante, sv. II., fol. 128.

10. ZAKLJUČAK

Važnost ostavštine srednjovjekovnog Dubrovnika na području razvoja konzularnih odnosa i konzularne službe u balkanskim zemljama u vremenu od XII. do XV. stoljeća neodvojivo je povezana s trgovinom kao njegovom najvažnijom gospodarskom granom.

Uspješna trgovina i razvijeni trgovinski odnosi koje je Dubrovnik imao na ovom području već na početku XII. stoljeća odvest će mnoge dubrovačke trgovce i bogatu vlastelu put najudaljenijih krajeva Balkana. Svjesni mogućnosti uspješne zarade, mnogi se trgovci odlučuju nastaniti u tim krajevima, gdje će u XIII. i XIV. stoljeću na Balkanu biti zamijećen znatan broj dubrovačkih trgovačkih kolonija.

Vlasti u Dubrovniku prepoznat će važnost razvoja dubrovačke trgovine na Balkanu, zbog čega se aktivno uključuju u zaštitu interesa dubrovačkih trgovačkih kolonija. Da bi uvele red u život i rad trgovačkih kolonija te da bi zaštitile svoje podanike od pravno nesigurnog feudalnog balkanskog okruženja, na čelo kolonija kao zaštitnika i starješinu postavit će plemića konzula. Njegova staleška pripadnosti odavala je klasni karakter društva i osiguravala zaštitu interesa vlastima srednjovjekovnog Dubrovnika.

S razvojem kopnene trgovine nameće se i potreba za povećanjem broja dubrovačkih konzulata i konzula u balkanskim zemljama. Nesumnjivo je da su vlasti, osim proklamiranog interesa zaštite svojih podanika u inozemstvu, osnivanjem konzulata i izborom plemića za konzula nastojale osigurati veću kontrolu urednosti svih ostvarenih prihoda kolonija.

Uz bogatstvo različitosti kulture koja se putem konzula i konzularne službe donosila i nje govala na područjima Balkana, za pravnu kulturu i naslijeđe tog područja važno je prenošenje instituta konzula suca, kao i primjena i provođenje za ono vrijeme zavidno razvijenog dubrovačkog pisanog konzularnog prava u balkanskim zemljama u kojima su djelovali dubrovački konzulati u vremenu od XIII. do XV. stoljeća.

Važnost i naslijeđe koje su nam ostavili dubrovački propisi o konzulima iz XIV. stoljeća vidljivi su i u danas važećim kodifikacijskim izvorima međunarodnog prava, Bečkoj konvenciji o konzularnim odnosima iz 1963. godine i Konvenciji o specijalnim misijama iz 1969. godine. Proučavajući i uspoređujući odredbe ta dva primjenjivana kodifikacijska izvora u kontekstu prvih donesenih dubrovačkih propisa o konzulima iz XIV. stoljeća, zamjećuje se respektabilno pravničko znanje kojim su raspolagali dubrovački pravnici kada su pravno kodificirali složene konzularne odnose u koje su stupali njihovi konzuli na Balkanu.

Usporedimo li institut „šefa konzulata“ (karijernog konzularnog funkcionera) kakav poznaje Bečka konvencija o konzularnim odnosima iz 1963. godine, vidjet ćemo da je to naslijeđe instituta „generalnog konzula“ s područja Sklavonije kojeg su vlasti imenovale na funkciju konzula na području dubrovačkih trgovačkih kolonija i kojem je za vrijeme obavljanja funkcije bilo zabranjeno obavljati druge lukrativne trgovačke poslove. Jednako

tako, pojam „konzularno područje“ iz Bečke konvencije sadržajno i funkcionalno odgovara pojmu „područje Sklavonije“ iz propisa o konzulima Dubrovnika, koje je predstavljalo područje koje se dodjeljivalo konzulu na brigu i postupanje i određivalo je granice njegove stvarne i mjesne nadležnosti. Usporedive su funkcije konzula kao zaštitnika interesa državljana države šiljateljice u inozemstvu, promicatelja gospodarskih i kulturnih interesa i kao notara kakvu poznaju odredbe važeće Bečke konvencije iz 1963. godine s ulogom dubrovačkih konzula na Balkanu, koji su, sukladno odredbama propisa o dubrovačkim konzulima iz XIV. stoljeća, i prema dubrovačkim zakonima koji su se primjenjivali na području trgovačkih kolonija u inozemstvu, bili obvezni štititi interese trgovaca u odnosima s lokalnim stanovništvom i s vlastima područja na kojem su se nalazile dubrovačke trgovačke kolonije i koji su bili ovlašteni obavljati poslove notara i matičara. Usporediv je i pojam „poslužnog osoblja“ iz Bečke konvencije iz 1967. godine sa „slugama konzula“, na koje je dubrovački konzul u Raškom Kraljevstvu imao pravo prema običajnom pravu, koje se nakon donošenja propisa o konzulima Dubrovnika u XIV. stoljeća i dalje nastavilo primjenjivati kao supsidijarni izvor prava.

Imunitet i povlastice karijernih konzula koje uređuju odredbe važeće Bečke konvencije poznavali su i propisi o dubrovačkim konzulima iz XIV. stoljeća. Sukladno navedenim propisima, vlasti u Dubrovniku bile su obvezne štititi integritet i imunitet svojih konzula u inozemstvu, osigurati im sudačku autonomiju, carinske i fiskalne privilegije te jurisdikcijski imunitet u odnosu na nesigurno i nepoznato inozemno pravo za sve vrijeme trajanja njihova mandata.

Pojam specijalne diplomatske misije u funkcionalnom smislu kao i članovi misija kako ih regulira Konvencija o specijalnim misijama iz 1969. godine naslijeđe su instituta „specijalnog konzula“ poslanika, kakav su poznavale i primjenjivale vlasti u starom Dubrovniku u slučajevima rješavanja njima osobito važnih pojedinačnih pitanja u inozemstvu putem *ad hoc* izabраниh poslanika.

Zbog svega navedenog nesumnjivo je i veliko značenje trajnog naslijeđa koje su na području suvremenog kodificiranog međunarodnog konzularnog prava ostavili konzularna služba i konzularni propisi starog Dubrovnika.

Ani lxxij Julij die xxvij mesis novembris.

Hec est copia lre Curatorie misse Andree & Gondola ad peacti avarimuffi & paulo.
 Junius & Friede Victor vobis Vagufi petrus & prodanello Jacobus & meca lantoid & Bodaga.
 et Jacobus & Sergio unari Judice. Cunctis cuiusd. Nobili et Cunctis ppetuo vno Andree & gondola
 nec Cui Vagufi salute et dilectione smerica. Scias qd avarimuffus & paulo quopius fuit &
 re dicit qd quad ipse reat i budino i domo sua hinc ubi cum quocundq se & dapnis que in i fuisse
 et tu no denegasti dicenti hinc est qd go te fca dicitur i budino duobus annis et plus et fca te pda
 duo milia ppetuo et de hoc fuit coram nob testificand. Quia ad peactum dno avarimuffi an no
 possimus nec debemus iusticia denegari tibi perimus qd in fca tunc nescis a de q pmetu
 hoc nossem madam dante nundus quo tunc menses tibi p pmo fca et tunc ultimo et pempt
 dno assignand p h p ut q and pmetu re legimus coram nob debet i Cunctis Vagufi
 dparer et p pmetu sup pmetu tibi avarimuffo et te legit & fca fcaus. Alioq facimus
 illud qd debemus de uno affid nossem man ad curia apud coram meo cancellarie fcaus
 registrari de and pmetu tibi fcaus. curia. lantoid. ipi dabit plona fca.

Slika 6. Vlada upućuje sudski poziv 14. svibnja 1371. konzulu sucu Andriji Gunduliću. Reformationes, sv. XXII., fol. 22.

Ani lxxvij die viij mensis Julij.

101.

Copia ltere ppetuone seu utaturio d'Anrico Buys grubeuich & Daguer occugla.

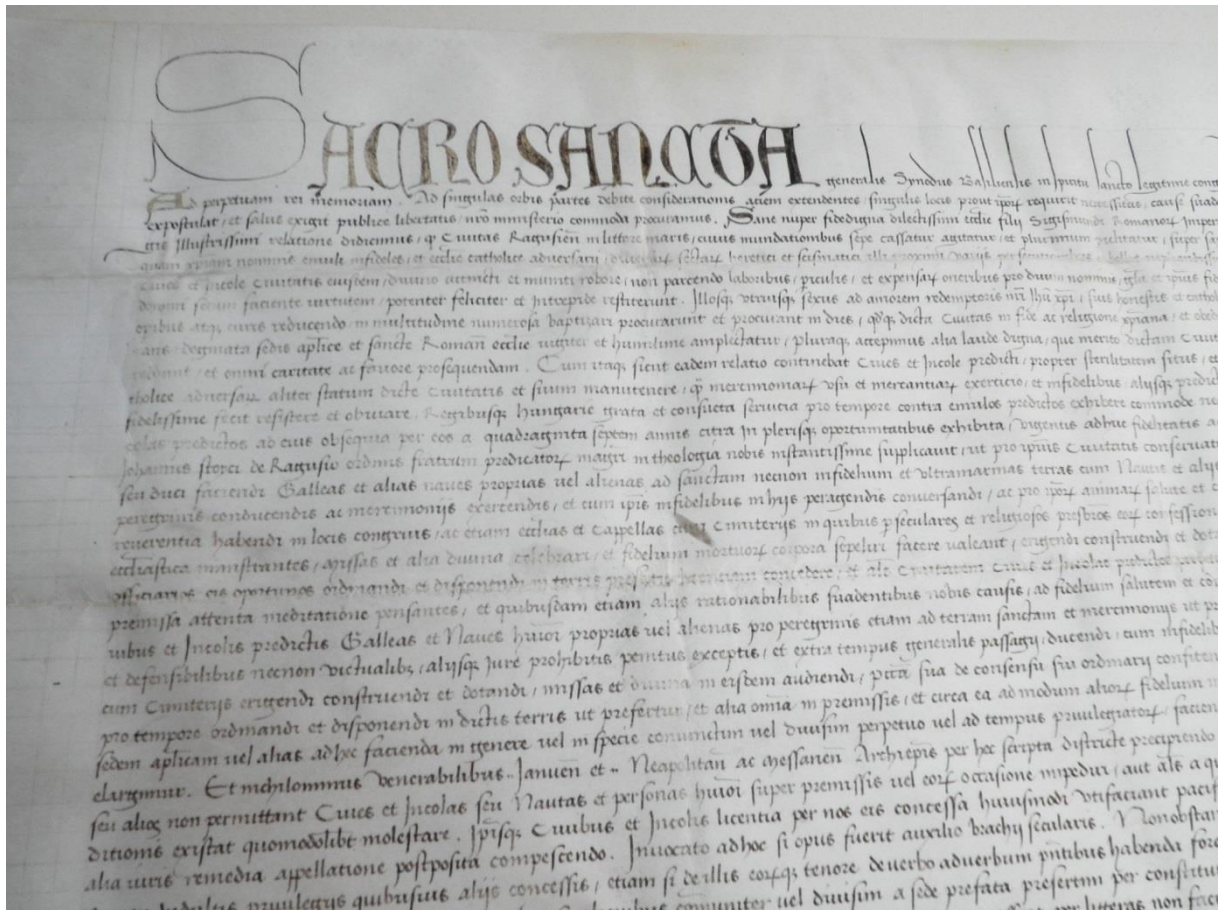
Dno de gonbla Victor & Vagufa Blasio & babalo Jacomo de moure Blasio de pda & avarimuffo de
 tudiso Junius Judice delidita tona. diliditum & Day Buys grubeuich & Daguer occugla notu
 attidm de Vagufa salute et dilectione. Ca ni fo dato ad intradire. Ca hoc no hoi
 obotie ad andrea de moure coslo & hoya de d'Anricha & mattio de Nicola fcaus Judice hoi
 ni bi haurimo fcaus cu questo modo & ordne che in auomo fcaus poro no lomo & amadimou
 fcaus pona id nostra uoluntate che infra ^{due} menses pmetu che denegare fcaus d'Anricha
 che si fara pmetu questa nostra lettera delo vno alquifa dimmity d'Anricha afim
 Luro fcaus fcaus almeto pmetu coram d'Anricha fcaus l'Anricha de Vagufa l'Anricha corama
 ga cuvo abfcaus no d'Anricha & questa nostra lettera ad curia fcaus fcaus i l'Anricha
 d'Anricha nostra curia d'Anricha pmetu aliquid che t'Anricha fcaus d'Anricha plona fcaus aquish
 due d'Anricha pmetu d'Anricha.

Slika 7. Pismo vlade od 8. VII. 1376. kojim se pozivaju trgovci R. Gradojević i B. Pribojević na sud u Dubrovnik zbog nepoštivanja konzula u Srebrenici. Lettere di Levante, sv. II., fol. 101.

LXXI. die. vii. maij.

Piero di godola Doctor di Ragusa cu lo pinto g'elo q' en la gona deli p' sanj. Alti nobili
 q' sanj dobre de Calas et Johan de grade nri ambassadori de Ragusa saluo cu suacor
 amor. Somue asauer ca miss lo san de maga ni mado una sua lettera la qual rogo
 uostre i la qual cotingua che i breue deuea gir al suppan nicola p' ordinar q'
 disposicion deli dani nocenti q' guastamenti chi ha facti lo dicto suppan q' ordinar q'
 dinaron dese hauec habudo comadamento delo nro signor naturale. g'atubando che habiudo
 castello debiamo pensar q' seruarli li nomi deli fana delo dicto nicola ordinadament
 chi ni ha facto lo mal q' guasto contra la nra ciuade q' nri homeni q' cu nri lettere.
 Allo qual san nuy respondemo q' nra lettera concludendo ca lo dicto suppan no cura niore
 q' disprezia lo comadamento delo dicto nro signor q' le prigier delo dicto san ad esse
 facto q' lo nro p'ncipio di Ragusa s'icilo appare p' experencia manifesta. p' q' ca de quando
 lo dicto san mardo d'ostinacione suo homo al dicto nicola se p'sente li nri p'sonari
 q' li quali no hauea facto anca alguna nouitate fe cometer crudelitate spualida
 lo s'icilo q' lo tanto soua la lor cana p' li quali cometi muolti fo moti q' altri no pot
 commeter co' concere delo dicto nicola delo qual respecto de nri g'nerali homeni q' nouiti
 fante lo dicto nicola. an. m. florini q' piu chusi che quasi nullo p'sonier deli nri
 e romaio i lo regno delo dicto nicola q' dala p'ncipio da quando mardo d'adri de
 brauaco suo gouernador cu la sua hoste q' lo nro cocudo lo dicto nicola cu la sua gente q'
 may no ha cessado ni cosa de offender q' guastar quito celi po lo nro cocudo ballando
 lo dicto q' li arboni abrusando le chaste q' pillando li nri vilam q' fameli q' no la
 gando lanore li nri possessioni cussi che senca li. m. Duchati solo respecto deli dani
 p'sonier sono damnicadi plus de. xxx. Duchati. Et se respecto deli dani cu venduta
 de m'urte et offese contra quel nicola no ap'ignerozemo delo dicto nro signor la sua cea di
 Ragusa gamay no haueca sendo pacifico ymo deuo se destraxta. Supplicando che cu sua dis
 crecion li poiaqua curar che restitucion et onesta deli nri dani cu venduta q' lo dicto nri
 cola cu lo suo aydo possamo optenir. q' hauemo q' p'sona digna di fe che lo dicto suppan
 disse alli sey baroni no solo far pace cu li ragusei q' soli no fara quello chi io con li suo
 p'ntar di s'icilo d'ali moy homeni q' getano li la fe q' alor mal g'ando se restitara q' haueo
 quello chi nro da esse. Et alo dicto san de maga e magor amigo del dicto nicola q' con
 p'nto q' p'nto nic f'aca i formacione quocche cura deli nri facti. p' q' uolemo q' comadame
 che debic seruar q' p'licar cu li nri amici q' signori anca lo nro signor naturale p'nto
 la hoste admisson chi ni hauemo data. q' debrem seruar de tuoc la nouelle deli nri p'nti.
 q' solo fine che auora legondo la hoste opinion q' quello chi pon copromer q' le parole
 chi ni d'ura lo nro signor q' p'li altri nri signori q' amici. q' delo facto de d'icri q' s'icilo se
 nuy cardan nuy daremo ordine che habie.

Slika 8. Pismo vlade od 7. svibnja 1371., upućeno poslanicima Đivu Gradiću i Dobroslavu Kaliću, koji odlaze na ugarski dvor. *Lettere di levante*, sv. II., fol. 66. av.



Slika 9. Dio odluke Baselskog koncila od 22. prosinca 1433. kojim se daje privilegij Dubrovčanima da mogu trgovati s nevjernicima te podizati crkve i slati svoje konzule na područjima pod turskom vlašću. „Privilegium navigationis ad partes Orientes“

Summary

CONSULS AND THE CONSLULAR SERVICE OF DUBROVNIK (COMMUNES) AND THE DUBROVNIK REPUBLIC IN THE HINTERLAND OF THE BALKANS (12TH -15TH CENTURY)

From as early as the 12th century, medieval Dubrovnik guided the development of trade, as an important branch of the economy, towards the countries of the Balkan hinterland, where the first settlements of the merchants of Dubrovnik were established (merchants' colonies). Due to the unregulated social and economic relations in the countries in the Balkan hinterland, the authorities in Dubrovnik, in order to ensure the prosperity of trade and provide protection to the inhabitants of the merchants' colonies, appointed a consul-nobleman at their head. The elected consuls of Dubrovnik in the Balkans, in addition to the function of protecting the interests of trade and the merchants of Dubrovnik, also performed the function of consuls magistrates (also known as consuls of justice). The operation of the consular service in these areas from the beginning of the 14th century was legally regulated by a piece of legislation titled "De ordinibus Consulis elligendi pro iure reddendo inter Racuseos in Sclauonia, Bosnia, Servia et Bulgaria", whose legacy can be seen even today in the modern codified sources of consular and diplomatic law.

Keywords: Consulate and consular service, trade privileges, the function of the consul-magistrate as consuls of justice, special consuls, the first regulation on the consuls of Dubrovnik from the 14th century

Gordana Venier, LLB, a student of postgraduate doctoral study at the Faculty of Law, University of Zagreb